

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDEKİ TARİHİ OLAYLAR VE KİTABIN TE'LİF TARİHİ

Pertev Naili Boratav

I Giriş

Dede Korkut Kitabı (Dresden yazmasında «*Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı tâ'ife-i Oğuzân*», Vatican nüshasında «*Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri*») türkolojinin eskimeyen ve tükenmiyen konularından biridir. Fr. von Diez'in 1815 te yayımladığı incelemeden beri, Türkiye'de ve Türkiye dışında birçok bilginler¹, filoloji, tarih ve mukayeseli folklor bakımından bu kitabı ele aldılar. Eski türkçenin en güzel dil anıtlarından biri ve Oğuz destanlarından bize kalan en eski büyük metin olduğu düşünülürse *DK Kitabı*'na gösterilen bu ilgi yerinde sayılmak gerekir. Bu destanı, tıpkı Köroğlu hikâyeleri gibi, diliyle ve kültürüyle oğuz olan üç memleket, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın benimsemesi sebebiyle *DK Kitabı* ayrı bir önem taşır. Kitabın yazılış tarihi, yazarı, içindeki olayların tarihi temelleri, coğrafi adların bugünkü karşılıkları, hikâyelerin örgüsüne katılmış temelerin ve motiflerin nereden geldiği... gibi sorulardan birçoğu henüz kesinlikle çözülmemiştir; bunlar üzerinde tartışmalar süregitmektedir; bu önemde bir eser için bunu da olağan görmeliyiz.

1938'de Orhan Şaik Gökyay, Dresden nüshasına göre metnin transcription'unu yayınladı, ve kitabının başında o tarihe kadar bu konuda yapılmış bütün araştırmaların özetini verdi. Onun bu eserin- den sonra *DK Kitabı* üzerinde belli başlı yayınlar şunlardır:

1) Ahmet Cevat Emre, *Odüssea* tercümesi, Ankara 1941-1942; Türk Dil Kurumu (TDK) yayını, 2 cilt.— Yazar ikinci cildin (1942) sonunda Homeros destanlarıyla *DK Kitabı*'ndaki Oğuz destanlarını

¹ *DK* [=Dede Korkut] *Kitabı* ile ilgili bibliyografya için, bizim *İslâm Ansiklopedisi*nde çıkan *Korkut Ata* makalemizden başka şu eserlere bakınız: O.Ş. Gökyay, *Dede Korkut*, İstanbul 1938; Ettore Rossi, *Il Kitâb-ı Dede Qorqat*, Vatican 1952; Kırzioğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, 1. kitap, İstanbul 1952—1953.

karşılaştırmıştır². Onun vardığı sonuca göre *DK* Oğuz destanlarının Yunan destanlarından edebî bakımdan daha aşağı bir değer taşıması, elimizdeki *DK* metinlerinin zevksiz, kaba katmalarla sonradan bozulmuş bir nüsha oluşuyla izah edilir.

2) Walter Ruben, *Ozean der Märchenströme, Teil I: Die 25 Erzählungen des Dämons, mit einem Anhang über die 12 Erzählungen des Dede Korkut*, FFC, Helsinki 1944. — Bu eserin 193-285 inci sahifeleri *DK Kitabı* incelemelerine ayrılmıştır. Burada, *DK Kitabı*'ndaki temler ve motifler Oğuzlar dışındaki Türk zümrelerinin ve başka milletlerin - en çok Hindlilerin - mitoloji, folklor ve halk edebiyatı malzemesiyle karşılaştırılmış, bunların eskiliği ve kaynakları üzerinde düşünceler belirtilmiştir. Ruben, *DK Kitabı*'ndaki tem ve motiflerden birçoklarını (bu arada Tepegöz mitini) Türklerin veya başka Orta-Asya kavimlerinin geleneklerine bağlamayı dener. O, Euripides'in, bir trajedisine konu ettiği Alkestis'in macerasıyla Deli Dumrul hikâyesi arasında benzerliği de tesbit ile bunları karşılaştırır ve bu temin Bizanslılar yoluyla *DK Kitabı*'na geçmiş olması ihtimalini ileri sürer.

3) Ettore Rossi, *Il Kitâb-ı Dede Qorqut*, Vatican 1952. — Bu eserin 95 sahifelik girişinde, *DK Kitabı* üzerinde daha önceki çalışmaların bibliyografyasıyla, varılan neticelerin özeti verilmiş, *DK-Kitabı*'nın iki yazması tavsif edilmiş, ayrıca: Oğuzlar ve oğuznâme, Dede Korkut'un mankabevi çehresi, Türklerin ozanları, *DK* hikâyelerinin tarihî ve coğrafi zeminleri, *DK Kitabı*'nda canlandırılan toplulukların din ve ahlâk anlayışları, âdetleri, yaşayışları incelenmiş, 12 hikâyenin özetleri verilmiş ve bu vesile ile her hikâyenin motifleri tahlil edilmiş, nihayet Kitabın dili, hikâyelerdeki nazım şekilleri, üslûp ve anlatma özellikleri üzerinde durulmuştur. Yazar bu etraflı tahlillerinde kendinden önceki incelemelerden geniş ölçüde faydalanmıştır. — Rossi, *DK Kitabı*'nın telif tarihi olarak XV. asır başlarını kabul eder ve hikâyelerin (Deli Dumrul ve Tepegöz gibi mitoloji konularını işlemiş, tarih-dışı kalmış olanlar bir yana) tarihî zemini olarak Akkoyunlular çağını görür. Rossi'nin bu incelemesinde *DK* destanlarıyla Akkoyunlular tarihinin ilgisine dair yeni olarak ileri sürdüğü delillerin en önemlisi, Oğuz destanının kahramanlarından Kan-Turalı ile Akkoyunlu Tur-Ali

² Ahmet Cevat Emre, *Odüssea*'daki Kiklop hikâyesiyle *DK Kitabı*'ndaki Depegöz epizodunu, ve Odüsseus'un yurduna dönüşü ile oğuz destanındaki Beyrek'in tutsaklıktan kaçıp nişanlısına kavuşmasını karşılaştırıyor. Bu son iki epizod arasında, daha önceki araştırmaların dikkatini çekmemiş olan benzerliğe biz 1939 da işaret etmiştik (*Dede Korkut hikâyeleri hakkında, Oluş* dergisi, Ankara 2939, sayı 21; aynı makale: *Folklor ve Edebiyat*, I, İstanbul 1939, s. 85).

Bey'in aynı şahıs olması gerektiği hakkındaki düşüncedir³. — Yazar, *DK Kitabı*'nda çok eski unsurların bulunduğu, bunların daha eski tarihlerde Oğuzların destan geleneğinde işlenmiş olabileceğine işaret etmekle beraber, bunlardan, Oğuzların eski tarihiyle ilgili olanların incelenmesine girişmemiştir.

4) Faruk Sümer, *Dede Korkut Kitabına dair ba'zı mülâhazalar. Türk Folklor Araştırmaları*, c. II, sayı 30 (ocak 1952) İstanbul. — Bu küçük fakat önemli makalesinde yazar, *DK Kitabı*'nda anlatılan olayları Akkoyunlular tarihinde değil, Oğuzların IX-XI. yüzyıllarda eski yurtları olan Sır-derya kuzeyindeki hayatlarında aramak gerektiği düşüncesini ve buna dair delillerini ileri sürmüştür. — Faruk Sümer, bizim daha önce bu konuya temas eden yazılarımızdaki, *DK* hikâyelerinin tarihî tabakalarından birinin de Oğuzların eski yurtlarındaki savaşlarına dair destan gelenekleri olması gerektiğini belirten mütalâalarımızı görmemiş olacak⁴. Bununla beraber o, *DK Kitabı*'nı terkib eden unsurları aydınlatacak yeni düşünceler ve belgeler ortaya atmış, bu arada ilk def'a olarak *DK* destanlarındaki Kıpçak unsuruna işaret etmiştir. — Faruk Sümer, *DK Kitabı*'nın tesbit tarihi olarak «Bayındır Han'ın torunları Akkoyunlu hanedanının Doğu-Anadolu'ya, Horasan'dan mâada bütün İran'a, Azerbaycan'a ve Irak'a hâkim olarak büyük bir imparatorluğun başında bulundukları XV. asrın ikinci yarısını» kabul ediyor. Ancak, eski olayların yeni bir çevreye uygulanması F. Sümer'e göre «o kadar hafif ve ehemmiyetsizdir ki, *DK Kitabı*'ndaki kahramanların Doğu-Anadolu'nun hangi bölgesinde oturduklarını, ya'nî Oğuz-Eli'nin nerede bulunduğunu anlamak kaabil değildir.»

5) Kırzioğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, İstanbul 1952-1953. — Bu eserin tezi ise şimdiye kadar ileri sürülenlere tama-

³ 1951 de hazırladığımız makalede biz de Kan Turak = Tur. Ali Bey aynılığını tesbit etmiştik. O yazımızın çıkması mümkün olmadı; bu arada Prof. Rossi'nin aynı sonuca vardığını görerek sevindik. — Aşağıda, Akkoyunlularla Trabzon Komnenleri münasebetinde bağkaca ba'zı vâkıfalar işaret edeceğiz. — Prof. Rossi, *DK* hikâyelerinin tarihî temeli konusunda bizim daha önce belirttiğimiz düşünceleri eksik aksettirmiştir; herhalde, faydalandığı ve özetlediği yazılarımızda bu mesele hakkında vardığımız hükümler onun dikkatinden kaçmış olacak. Gerçekte biz, yazarın söylediği gibi (s. 31) *DK* hikâyelerinin sadece eski destanların yeni şekilleri olduğunu değil, bunların, yeni tarihî olaylarla, bu arada Akkoyunluların komşularıyla olan siyasi ve askerî münasebetleriyle zenginleşip yenilenerek kitabın son şeklini meydana getirdiği düşüncesini ileri sürmüştük (krş. P. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, I, s. 79, 84-85; aynı mll. *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 62-65). — Rossi'nin, *DK* metnindeki Kazan ve Bayındır elçislerinden *امیت صوبان ارسلان* (Rossi bunu: Âmit soyunun arslanı, okuyor) sözündeki Âmit'i Diyarbakır mânâsında tefsir etmesi bize tatmin edici gelmiyor.

⁴ Bk. P. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, I, s. 79; *Halk hikâyeleri...*, s. 63-65.

miyle aykırıdır. Kırzioğlu, Doğu-Anadolu'da ve Azerbaycan'da m.ö. 150 ile m.s. 400 yılları arasında hüküm sürmüş olan Arsak-Parth'luların türk aslından olduklarını ileri sürerek DK hikâyelerini bu kavim ve sülâlelerin islâmî kisveye bürünmüş destanı saymıştır. Yazar, bu faraziyesini isbat amacıyla delilleri sıralarken kaynaklardan konumuzla ilgili olarak önemli malzeme derlemiştir; *DK Kitabı*'ndaki yer adlarının Doğu-Anadolu ve Azerbaycan toponomisi ile karşılaştırmalarında verdiği sonuçların birçoğu yerindedir. Ancak, onun incelemesinde, eldeki destanî metinler ve onlarda geçen adlar (hele kişi adları) izah edilirken sağlam bir folklor ve dilbilgisi metodu uygulanmadığı için, kaynaklardan edinilen bilgilerin tefsirinde çok def'a zorlamalar olmuştur.— Kırzioğlu'nun yayınlanan eseri *DK Oğuznâmeleri* üzerindeki incelemelerinin yalnız birinci parçasıdır. Burada I. bölümde giriş olarak «büyük Parth imparatorluğunu kuran Arsaklıların türklüğü» ile «Oğuznâmelerde ve başlıca yazılı hâtıralarda Oğuzların Doğu-Anadolu ile Azerbaycan'da ve Gürcistan'da eskiliği» üzerinde durulmuş, II. bölümde de «Oğuznâmelerde geçen yer adları» incelenmiştir. Tezinin özelliği gereğince Kırzioğlu, oğuz geleneginden sadece Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'la ilgili olan şeyleri seçmiş, Oğuzların eski yurtlarındaki olaylar ve *Şecere-i Terâkime*'deki rivayetlerle destanın ilgisi üzerinde durmamıştır. Kezâ o, destanın Anadolu'da XIV - XV. yüzyıllar (Akkoyunlular çağı) tarihi olaylarıyla herhangi bir ilgisini de kesinlikle reddetmektedir.— Kırzioğlu, DK destanlarındaki ve başka oğuznâmelerdeki oğuz soylarının adları, beylik yaptıkları yerler ile 12 hikâyenin tarihi bakımından ayrı ayrı incelenmesini ikinci bir kitap olarak çıkaracağını haber veriyor.

* * *

Bizim de 1939'dan bu yana türlü vesilelerle *DK Kitabı* ve Oğuz destanları konusuna dokunduğumuz oldu⁵. 1951'de *İslâm Ansiklopedisi* için *Korkut-Ata* maddesini yazarken, DK konusunu yeni baştan ele alarak araştırmaların en son durumunu göstermek ve konu ile ilgili türlü sorularda kendi görüşlerimizi belirtmek üzere genişçe bir inceleme hazırlamıştık. O tarihlerde bunun basılması, türlü engeller

⁵ *Dede korkut hikâyeleri hakkında*, *Olas* dergisi, Ankara 1939, sayı 21—26; aynı makale, *Folklor ve Edebiyat* I'inde, s. 89—113; *Bey Böyrek hikâyelerine ait matniler*, Ankara 1939, 61 sahife (bu matniler «Ölkü» ve «Halk Bilgisi Haberleri»nde yayımlandıktan sonra bir kitapçık halinde getirilmiştir); *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 61—76.

yüzünden gerçekleşemedi. Bu arada Profesör Rossi'nin kitabıyla Dr. F. Sümer'in makalesinde bizim vardığımız neticelerden ba'zılarının belirtildiğini memnuniyetle gördük. Son araştırmalar konumuzu aydınlatacak yeni malzeme de getirmiş bulunuyordu. Bütün bunları göz önünde tutarak 4 yıl önce yazdığımız denemenin plânını tamamiyle değiştirmeyi uygun gördük. Bir seri halinde yayınlamayı düşündüğümüz bu makalelerde; şimdiye kadar üzerinde durulmuş ve tartışılmış bütün soruları yeni baştan ele alacak değiliz; bu hususta gerekli bilgiyi okuyucu Rossi'nin kitabındaki girişte bulacaktır⁶. Biz, daha önce dokunulmamış ba'zı vakıaları incelemeyi deneyeceğiz ve daha önceki araştırmalardan farklı, yeni görüşlerimiz oldukça, onlar üzerinde tartışacağız.

* * *

DK araştırmaları nasıl bir yoldan gitmelidir? Öyle sanıyorum ki, konumuzla ilgili soruların başında bu gelir. İncelemelerin sağlam bir temele dayanması için, bugüne dek gerçekleştirilmemiş ve ilk elden yapılması gereken işler var ki, bunların eksikliği araştırmacının elini kolunu bağlamaktadır.

DK Kitabı'nın Dresden nüshasının bir faksimilesi henüz yayımlanmamıştır. Gökyay'ın transcription'unda araştırmaları şaşırtabilecek pek çok okuma yanlışları vardır. Bu nüshanın fotokopileri İstanbul'da Türkîyat Enstitüsü'nde ve Ankara'da Türk Dil Kurumu'nda bulunmaktadır. Bu bilim kurumlarının birinden veya ötekinden Dresden yazmasının faksimilesini geçikmeden yayımlaması beklenir; bu iş metnin tenkidli ve açıklamalı bir basımı için ilk basamak olacaktır⁷.

DK araştırmaları, en eskilerinden en yenilerine kadar umumî Oğuz destan ve tarihî geleneklerinden, bu kavimle ilgili bütün folklor konularından bağımsız olarak ele alınamaz. Oğuzların destan gelenegine âid malzeme ise, çoğu, tarihçilerin araştırma alanına girer. Umumî Türk tarihiyle ve Oğuz tarihiyle ilgili bilginlerimizin kaynaklarda bu türk zümresine âid ve henüz gün ışığına kavuşmamış bel-

⁶ Memleketimizde kolayca bilenenler azlığı düşünülürse, Prof. Rossi'nin eserinin bu giriş kısmının türkçeye çevrilip yayımlanmasını dilemek yerinde olur sanıyoruz.

⁷ Kırzioğlu M. Fahrettin (yukarıda adı geçen eser, s. 13), serisinin 3 üncü kitabı olarak «bütün Dede Korkut oğuznâmelerinin metin, faksimile ve yabancı dilde olanların tercümelerini» yayımlıyacağını, Tahir Alangu (*Türk dili*, c. II, sayı 24, Ankara 1953: *Dede Korkut Kitabı'nın ikinci bir yazması üzerinde*) ve Muharrem Ergin (*Türk dili*, c. III, sayı 29, Ankara 1954: *Dede Korkut Kitabı hakkında*) DK Kitabı'nın birer baskısını hazırlamakta olduklarını haber veriyorlar.

geleri tez elden ortaya koymaları gerektir. Reşideddîn'in tarihindeki Oğuzlara âid fasıl bu belgelerin başında gelir⁸.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'si, Reşideddîn'in kitabında Oğuzlara dair olan kısımdan ve Türkmenlerin yazma şecere kitaplarından faydalanmıştır. *Şecere-i Terâkime* nüshaları, Bahadır Han'dan sonra da birçok katma rivayetlerle zenginleşmiş olmalıdır. Oğuz-Türkmenlerin bu menkabevi tarihlerinin içine sonradan katılanların destan incelemeleri bakımından değeri düşünülecek olursa, bu eserin yeni eski bütün nüshaları önem taşır⁹. Bu kitabın elde bulunan bütün nüshalarının faksimileleri yayınlanmalı, en eski nüshasının da tenkidli bir baskısı yapılmalıdır. *DK Kitabı* ve oğuz destanları araştırmaları için ön plânda gelen işlerden biri de budur.

Berlin Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan *Risâle min kelimat-ı Oğuznâme meşhûr bi-Atalarsözi*'nin küçük bir kısmını Diez pek çok okuma yanlışlarıyla basmış¹⁰. Bu metnin baştan bir kısmını O. Ş. Gökyay, *DK Kitabı* neğrinin girişine (s. XXX-XXXIII) almış, fakat o da doğru bir metin verememişti. Bu atalarsözü dergisinin baş tarafındaki parçalar destanî üslûptadır. Metnin tamamının faksimileli ve transcription'lu bir baskısı, atalarsözü incelemeleri kadar DK çalışmalarını da -hele dil soruları bakımından- kolaylaştıracaktır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Yamaçlıoğlu *Selçuknamesi*'ne eklenmiş ve Oğuzlara âid destan parçası da, hele DK konusu için evvelki metinden de önemlidir. Bunun bir fotokopisi, transcription'la *Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi*'nde (sayı 2, İstanbul 1934, s. 243-249) basıldı. Ancak fotoğraflar okunaklı olmadığı gibi, oradaki transcription olsun, bazı düzeltmelerle aynı metni yeniden basan Gökyay'ınki (*Der-e Nerkut*, s. 121-124) olsun tam başarılı değildir. Bu metnin, iyi bir faksimilesi ile, daha önceki transcription'ları, bugünün imkânları ölçüsünde düzeltecek bir baskısı yapılmalıdır.

⁸ Prof. Zeki Velâdi Togan'ın çoktandır, tarih kaynaklarında Oğuz destanlarıyla ilgili bilgileri (ve bu arada Reşideddîn'in kitabındakileri) bir araya getirip yayım için hazırladığını biliyoruz. Bu eserini bir an evvel bastırması beklenir. — *Duraru't-Ticân*'deki Oğuzlara âid kısmı bir, o kitapta ve aynı yazarın *Kenzu'd-durâr*'inde Türklerin ve Moğolların mitolojilerine ve menkabevi tarihlerine âid kısımları açıklamalarla yayım içine hazırlamaktadır.

⁹ *Şecere-i Terâkime*'nin mevcut nüshaları ve Tumaanskiy tercümesi hakkında, faksimile baskısının (Türk Dil Kurumu nşr., İstanbul 1937) önsözüne bakınız.

¹⁰ Heinrich Friedrich von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, c. I, Berlin 1811, s. 166-205, c. II, Berlin 1815, s. 288-331. — Bu atalarsözü dergisinin ve benzerlerinin Oğuzların destan geleneğindeki yeri hakkında bk. P. Boratav, *94 proverbes turcs du XVe s. restés inédits*, *Oriens VII*, 2 (1954).

Nihayet, Akkoyunlular'ın resmî tarihleri, *Kitâb-ı Diğarbekriyye*'nin, tercüme ve açıklamalarıyla yayınlanması, DK hikâyelerinin Akkoyunlular tarihi ile ilgisi üzerinde tartışıldığı düşünülürse, konumuz için büyük önem taşır¹¹.

DK metinleri sade ihtisas sahiplerine değil, büyük bir okuyucu kütlesine de sunulacak değerde, çocuklarımızın, gençlerimizin dil ve estetik zevklerini berektirecek, tarihte mühim rol oynamış bir türk kavminin türeleri, inanışları ve dünya görüşleriyle canlı bir tablosunu verecek nitelikte eserlerdendir. Böyle bir edebiyat anıtını bütün dünyaya tanıtmak gibi hayırlı bir iyi gerçekleştirme yolunda bu konu ile ilgili ihtisas sahiplerinin çalışmalarını, birbirini destekleyecek şekilde sıraya konup ayarlanması memleketimizin ilim kurumlarından beklenir.

Yukarıda sıraladığımız kaynak-metinler yayınlanmadıkça, *DK Kitabı* ile ilgili pek çok önemli soruların kesin olarak çözülemeyeceğini biliyoruz. O zamana kadar araştırmacı, ancak bazı gözden kaçmış noktalara dikkati çekmeyi gördüğü notlar, ve ürkek faraziyeler ileri sürmekle yetinecektir. Bir sonraki bölümde yazmaya giriştiğimiz bu yazılarda, başka bir iddia aramamızı okuyucudan bekliyoruz. Gerçekleşmesini dilediğimiz büyük ölçüde işlere bir zemin hazırlamak bakımından bu biçim denemelerinin de faydalı olacağını düşündük.

II

Korkut Ata ve Şatır Hanın — Şatırlar ve Peçenekler

Reşideddin'e göre Muhammed Peygamber zuhur ettiği tarihlerde ve islâmiyetin ilk çağlarında Oğuz hanları sırasıyla şunlardı: İnal Sır Yavkuy, onun oğlu Kayı İnal Han, saltanat nâibi olarak Köl Erkin, Kayı İnal Han'ın oğlu ve Köl Erkin'in damadı Tümen Han, Tümen'in oğlu Kanlı Yavkuy. — İnal Sır Yavkuy Peygamberle çağdaş bulunmuş ve islâmiyete girmiştir.

Şecere-i Tarıkine'nin Sünnî tipine nüshasındaki silsile, 'Reşideddin'-dekinden bazı farklarla, şöyledir: İnal Yavı (= İnal Sır Yavkuy), Davlı Kayı (= Kayı İnal Han), saltanat nâibi sıfatıyla Davlı'nın kardeşi Erki (= Köl Erkin), Davlı'nın oğlu ve Erki'nin damadı Kanlı Yavlı (= Yavı = Yavkuy).

¹¹ Bu eserin çok yazarlardan yapılmış bir kopyası Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ta bulunuyormuş. Haber nüshamıza göre son zamanlarda Dr. Faruk Sümer eserin baskısını hazırlıyormuş.

Korkut, gerek Resîdeddîn, gerek *Şecere-i Terâkime* rivayetlerine göre bu hanlara vezirlik etmiştir. Resîdeddîn'e göre o, İnal Sır Yavkuy zamanında zuhur etmiş ve 295 yıl yaşamıştır¹².

Prof. Zeki Velidî Togan, delilleri arasında bu geleneği de zikredererek ve buradaki «yavı», «yavkuy» kelimelerinin «yabgu» dan bozma olduğunu düşünerek, Korkut Ata'nın, Oğuzların müslüman olmalarından çok önce, «daha Göktürkler zamanındaki Oğuz yabguları nezdinde yaşamış bir türk hahmî olacağı» faraziyesini ileri sürüyor. Ona göre Oğuzlar müslüman olduktan sonra, Korkut Ata'yı, daha iyi hatırladıkları bir zamanın «iziz» i kabul etmişlerdir; bununla beraber islâmiyetten evvelki zamanın âid bir kahraman olduğunu da bildikleri bu zatın, Asr-ı saâdet'e yakın bir devirde yaşadığından, Peygamberden habersiz kalmamış ve onu görmemişlerdir¹³.

Bize öyle geliyor ki, Resîdeddîn'deki rivayet daha çok Oğuzların, islâmiyetteki hizmetleriyle, ya'ni daha Peygamber zamanında hak dinini kabul etmiş olmakla övünme gayretlerinin bir ifadesidir. Gerçi, Korkut Ata'yı islâm öncesi çağların bir şaman-ozanı diye düşünmek de tamamiyle imkânsız değildir; ona patperest şaman geleneğine bağlıyan bazı rivayetleri hesaba katmak gerekir. Biz de «İslâm Ansiklopedisi»ndeki *Korkut Ata* maddesinde bu düşünceye katıldığımızı ifade etmiştik. Ancak *Şecere-i Terâkime*'deki rivayetlerin tahlili ve başka oğuz gelenekleriyle karşılaştırılması ikinci bir faraziye de açık kapı bırakıyor; bir az ilerde buna değineceğiz.

Şecere-i Terâkime'de hem Resîdeddîn rivayeti, ya'ni Korkut'u eski Oğuz yabgularına çağdaş gösteren gelenek, hem de onu Peygamberden 300 yıl sonra, Abbâsîlerin halifeliği çağında yaşamış Kazan Han'ın çağdaş gösteren rivayet¹⁴, telif ve izah edilmemiş şekilde yan yana durmaktadır. *DK Kitabı* ise, Kazan'ı da Peygamber zamanına götürmek suretiyle bu rivayetlerdeki aykırılığı gidermiş oluyor. *Bahrü'l-ensâb*'daki, Bayındır Han'ın Kazan, Dündar ve Bügdüz'ü Peygamber'e ölçü göndermesi¹⁵, ve *Şerefname*'de Bügdüz Emen'in¹⁶ (*DK Kitabı*'na göre o, Kazan'ın ve Bayındır Han'ın çağdaş Oğuz

¹² Gökyay, *Devl. Kağaz.* s. XXII-XXIII; *Şecere-i Terâkime*, Nuri İşan nüshası, Türk Dil Kurumu nşr. 22^a—30^b, ve Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, s. XXIV—XXVII.

¹³ Gökyay, s. XXI—XXIII, XXXVIII—XXXIX.

¹⁴ *Şecere-i Terâkime*, TDK nşr. 22^a, 47^b, 48^c; Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, s. XXVII—XXVIII.

¹⁵ Gökyay, s. XXXIII—XXXIV; krp. Kırıtağlu, s. 48—50.

¹⁶ Kırıtağlu, s. 49—51.

beylerindendir) Kündlerin temsilcisi olarak Muhammed'e gittiği rivayetleri de aynı vasfı gösterir.

Öte yandan *DK Kitabı*'nda Gürcülerin (ve Bayburt kalesinin) beyi Şöklî Melik'e bağlı kâfirlerin Kazan'ın evini yağmalayıp çocuğunu esir götürmeleri, *Secere-i Terâkime*'de Becene'lerin Salur boyuna baskın yapıp Kazan'ın anasını tutsak etmeleri hikâyesine benzerlik gösterir¹⁷. Bu, *Secere-i Terâkime*'de Kazan ile Becene (= Peçenek) lerin münasebetlerine dair tek ifade değildir. Bahadır Han'ın kitabının başka bir yerinde Kazan'ın da Becene'lere tutsak gittiği kaydedilmiştir¹⁸; *DK Kitabı*'nda da Kazan'ın kâfirlerce esir edildiğini anlatan bir epizod vardır. Kezâ, *Secere-i Terâkime*'de Korkut Ata ağzından söylenmiş manzum bir parçada¹⁹, Becene'lere karşı Kazan'ın savaşları anlatılır. Bu parçada ayrıca Kazan'ın yüksek bir yerden yuvarlanan bir kayaya ökçesini ve boylarını karşı tutması macerasına telmih sandığımız bozuk bir ibareye de rastlıyoruz. Aynı parçada Kazan'ın başka bir kahramanlığını, bir ejderhaya öldürmesine telmih edilir ki, her iki maceraya işaretler, daha elverişli ve açık şekilde *DK Kitabı*'nda, ve birinciye telmih *Toprak Oğuznâme*'sinde vardır²⁰. Yine *Secere-i Terâkime*'nin bir yerinde kaydedilen, Kazan'ın anası Saçaklı'nın Becene'lere tutsak gitmesine dair başka bir fıkraya göre, bu kadını, Beceneler hanı Tuymaduk (Tüymedük?) götürmüş; Saçaklı düşman yurdunda üç ay (veya üç yıl) kaldıktan sonra dönüşünde bir oğlan doğurmuş; Kazan: «Bu oğlan nerden aldı?» diye anasının başını yarmış.. Bu vesile ile, Saçaklı ağzından, onun Becenelerin beyi ile mâcerası oğuz destanları üslubunda manzum bir parçada anlatılmıştır²¹. *DK Kitabı*'nda (2'nci hikâye: «Salur Kazan'ın evinin yağmalanması») Kazan'ın kâfirlerle, tutsak göldükleri anasını geri vermelerini söylediği zaman onların: «Senin anan Yafhan Keşişoğlu'na vereceğiz, ondan bir oğlu olacak, o oğlan sana karşı savaşa yollayacağız» mealindeki cevapları²² *Secere-i Terâkime*'deki bu fıkraya ile belki de uzaktan ilgilidir.

Secere-i Terâkime'de, Şah Melik boğgununda Oğuz boylarından Irak'a göç eden şahıslara bağana gelenlerle anlatılması vesilesiyle, o sıradaki hanların macerası verilir. Bu *secere*'de Kazan'la babası

¹⁷ *Secere-i Terâkime*, TDk nr. 49^b—50^a; kısq. V. Sümer, aynı makale.

¹⁸ *Secere-i Terâkime*, 29^a.

¹⁹ *Secere-i Terâkime*, 45^a; Güllüştape atıştırdan Gökyay, s. XXVII—XXVIII.

²⁰ Gökyay, *Dede Korkut*, s. 124, fıkra 57—58; R. N. Edgüer nşr. «*Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*», sayı 2, s. 242 (naksimle). — *DK Kitabı*, 11'nci hikâye, «Kazan'ın evinin yağmalanması», Kütah nşr. s. 155—156.

²¹ *Secere-i Terâkime*, 49^b—50^a.

²² *DK Kitabı*, Kütah nşr. s. 34.

ve oğlu da zikredilmiştir. Babasının adı *DK Kitabı*'ndakine uymaz, amma oğlu *DK* hikâyesinde olduğu gibi Urus diye zikredilmiştir²³. *Şecere-i Terâküm*'ün sonunda Oğuz'da yetişmiş ünlü kadınlar listesinde «Kazan Beyin karısı» diye tasrih edilerek Burla Hatun'un adı vardır²⁴, ki *DK Kitabı*'nda ve Olearius'un naklettiği Azerbaycan rivayetlerinde de²⁵ onun adı Burla'dır. — Bu karşılaştırmalardan anlıyoruz ki Kazan'ın şahsı etrafında ve Salurlar'ın X. yüzyılda Sır-derya kuzeyinde Peçeneklerle olan savaşlarını konu edinerek meydana gelmiş destanî epizodlar Anadolu sahasına bir çok ayrıntılarını yitirmeden geçmiştir.

Salur hanlarına bir ekile ettiği geçerde Kazan'ın babasından geriye doğru, Oğuz Han'a pek çabuk varıldığı Bahadır Han'ın dikkatini çekmiş olacak ki, bunda uzun bir devri karşılıyan Salur hanları sayısının eksik olması gerekliliğine işaret etmiştir²⁶. Onun gözüne batan bu noksan, Salur boyunun Kazan'dan (ya'ni Oğuzların Peçeneklerle savaşlarının geçtiği bir tarihte) önce tarihi mühim bir rol oynamamış olduğunu göstere gerektir. Kazan, herhalde, IX-X. yüzyıllar içinde, kesinlikle ta'ini ahenkliğinde bir tarih anında kâfir Peçeneklere karşı müslüman Oğuzlar tarafına geçmiştir²⁷, ve düşmanları yenilgilere uğratmış, baban da salur hanlarına uğramış, tarihi bir Oğuz hanının adı olmalıdır. Oğuzların komşularına karşı bütün savaşları tarihte onun zamanında bu büyüklüğe atlında geçmemiş olsa bile²⁸, yeni islâma girmiş Oğuz boyunun bu ünlü boyi zamanla bu çağın destan kahramanı olmayış ?

²³ *Şecere*... 47^a; Gümüşpınar nüshasından Gökay, s. XXVII.

²⁴ *Şecere*... 59^a.

²⁵ Ek. Mirza Dan, *Leses Arabes, Asie Mineure-Der Kaukasus*, München 1952, s. 10; Gökay, IX.

²⁶ *Şecere*... 47^b; Gümüşpınar nüshasından Gökay, XXVII.

²⁷ VIII. yüzyıl sonlarına, IX. yüzyıl başlarında Uz (Oğuz) lar, Karluklarla Çu ve Talas boynundaki etkiler için savaşıyorlar. Karluklar Uzları yerlerinden çıkarıyorlar; bunlar da Peçenekleri batıya doğru itiyorlar. Mes'ûdî'de Peçeneklerin düşmanları arasında Oğuzlar zikredilir. Düşmanlarının başını altında Peçenekler Emba ve Yayık boylarına, Nıva-Donets kuzeyine göçüyorlar. — Konstantin Porphyrogenet'e'in verdiği bilgilere göre de bu göçün sonlarında Peçeneklerin komşuları Hazerler ve Uzlardı. Uzlar sık sık Peçeneklere hücum ederek onlardan esir alıyorlar, ve köle olarak satıyorlardı. 892-907 yıllarında Uzlar, Hazerlerle birleşerek Peçenekleri yurtlarından atıyorlar. — Gerdâvi de, Uzların Peçeneklere sık sık hücumlarından bahseder (Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1967, s. 33, 37, 38).

²⁸ *Şecere-i Terâküm*'e göre (JDIK agr. 25^a) Peçenekler ile Oğuzlar arasındaki düşmanlıklar başta başta sürmüştür; bu iki ilân arasında yamanlık bar.

²⁹ Barthold'a göre Oğuzlar halife el-Mabûdî zamanında (775-785) islâmiyete girmeğe başlamışlardır, orana geçmekte islâmiyet onlar arasında ancak X. yüzyılda yayılmıştır («*Enopoleptika der Islam*», Ghazni med.).

Rivayetleri, Korkut'la Salur Kazan'ı Peygamber çağında ve Peygamberden 300 yıl sonra (X. yüzyılda) yaşamış kabul edenler olarak, ikiye ayırabiliriz. Birinci gruptakiler, Kazan'ı ve Salur boyunu Oğuz tarihinde aşağı yukarı belli bir çağa yerleştirmiş imkânını sağlıyor: Bu, Oğuzlar ile Peçeneklerin göçmenlik ve savaş hâllerinin vâkı' olduğu IX-X. yüzyıllardır.

Reşideddin'in *Şecere-i Terâkime*'de Kazan'ın Peygamber zamanında yaşadığına dair bir kayıt bulunmadığına göre onu Korkut çağdaşı ve bunun sonucu olarak da Peygamber çağdaşı gösteren rivayetler oğuz-ıslâm destanını daha sonraki - kanaatımızca Anadolu ve Azerbaycan sahâsındaki - gelişmesinin mahsulü olmalıdır. Amma, Kazan'ın Korkut'la çağdaş gösterilmesi hususunda rivayetlerin ısrarı da pek tesadüfî olmamağa gelebilir. Kazan'ın islâm uğrunda savaşlarını anlatan menkıbeler islâmî mânada bir kuvvet kazandırmak için, ona müşavir-vehî olarak, kendi çağında yaşamamış olmakla beraber, müslüman Oğuzlara artık bir islâm evliya'nın olarak tanınmış şahsı katma arzusunun, geleceğin en yolda gelişmesindeki rolü düşünülebileceği gibi, Korkut Ata'nın, Oğuzların islâmiyete girdikleri çağda yaşamış bir nâzırın ilâhî ilhâmî de hatıra gelebilir. Bu takdirde destan geleneğinin, esde, Oğuzların islâma girişlerini değil, Korkut Ata'yı da 300 yıl gerideye götürdüğü aklımda, birinciden farklı ikinci bir faraziye ileri sürülebilir. Bu izah, *Şecere-i Terâkime*'deki birbirine aykırı iki rivayetin te'lif imkânını da verir. Herhalde, Peçenek-Oğuz savaşları aslında islâmî bir cihad mânası taşımamışlardır (*Şecere-i Terâkime*'nin ihtidâsına da bu aittir). Bu yeni mânayı, oğuz destanî geleneği sonradan kazanmıştır: *DEK Kitabı* ile başka Anadolu rivayetlerinde artık Salur boyu ve onun beyi, kâfir ellerine karşı islâm dâvası uğrunda savaşmışlardır. Korkut da aslında, belki, Oğuzların islâma giriş ve Peçeneklerle komşuluk ve savaş münasebetleri çağlarına (XI. yüzyıla), henüz şamanlık vâsıflarını tamamiyle yitirmemiş, bir Dileti, islâmî irad vâkıfını de gören bir «türkmen kocası» idi. Islâm vahîi şöhretini ve şöretini, zamanla, eski Oğuzların torunları batıya doğu ve islâmî bir cihad mânası almaya başlayan akın ve fethatlarla yeni toprak oynadıkça kazandı. Amma onun bu şöretini hiç yoktan (daha doğru bir tabirle, put-perest şamanlığından) başlıyarak alması olacağına düşünmek, başlangıçta da islâm mürşidi olarak oğuz kâhni kâhinde hizmet gördüğünü kabul etmekten daha güç olur.

Türkmen menkıbeleri Kazan'ı, başka bir mânâ taşıyan bir cihadın kahramanı mînâsıyla çok daha yeni bir çağa getirerek, Türk-

men - şii İran savaşlarının geçişi içine de sokmuşlardır. Köroğlu hikâyesinin Türkmen rivayetinde neden şu şekilde bahsedilir:

Yeni velli bile cagun
Gizli bile gılgıyan
Ota yaça başın gagan
Saur Ganan Soltan gulsin⁸⁰

Kazan menkabezinin bir de bir son şekilde gelişmesi, müslüman Oğuzların Peçeneklere karşı savaşlarının kahramanı olarak onun etrafında meydana gelen destan epizodlarının, kendi boyu ile, karısının ve oğlunun adları ile birlikte Anadolu'daki Türkmenlerin tarihi mâceralarına uygulanmasının düşünülebilir bir hâdise olduğunu gösterse gerektir.

Salur boyunun Oğuz tarihindeki önemli yeri mes'lesiyle ilgili olarak şuna da işaret edelim: İbn Bîbî'de nakledilen bir rivayete göre «padişahlık his nice müddet Salur boyundan oldu»; onun bütün boylara üstün olduğu bir zaman, «eğ koldan kimse bulunmayınca kurultay edip ve Salur boyu her şeyden müdabbir bulup han yaptılar. Çok zaman Türlük ve Tarkık hükmettiler. Sonra Türkistan ikliminde fetret olup bu hükümlerlik, yine kurultay kararıyle Kınık boyundan Lokman'a (Selçuklulara) geçti...»⁸¹ — Bu rivayet, Selçukluların kudret kazanmalarından ve Şah-Melik bozgunundan önceki Oğuz çağını ana çizgileriyle anlatıyor. Salur'un hükümiyeti devrini, bu şema, Kazan Bey'in vatanlığına bu addedi bir şahsa ilafe edilen Salurlu Han'ın yaşamış olacağı 11. yüzyılda, tarihle destan geleneğinin birbirini tamamlıyacak şekilde tutturulmuş olduğu Oğuz-Peçenek savaşlarının geçtiği çağa yerleştirilmesini müvakkat kabul ediyor. Ota yandan da Salur boyuna *DK Kitabı*'nda verilen üzere bu kitap dışında bir yazılı kaynaktan daha işaret edildiğini gösterir.

Hacı Bekir, Yâdigârname-i İsmâ herhalde yine aynı Şah-Melik bozgununun hikâyesini şöyle anlatır: «Oğuz cemaati tefrikaya uğrayıp dağılınca Oğuzun padişahı Bayındır Han şikâyetle intikal etti. Bu kerre Oğuz'un beylerbeyi Kazan olup dünya saltanatı dahi Âl-i Selçuk'tan Selim Han Gazî'ye geçti. Bu rivayetin de tarihi şema itibariyle Oğuz tarihinin Şah-Melik bozgunundan hemen izah eden çağa uyduğu görürülür. Bu rivayete *DK Kitabı*'nın geleneğine, Bayındır Han'ı bir zaman

⁸⁰ Ata Gövner, *Türkmen Türkmen Halk Eposu*, Aşkabat 1941, s. 331; bu şiirin bir variante'nin Yusuf - Annem hikâyesinde de bulunduğunu, notta (aynı s.) kaydedilmiştir.

⁸¹ İbn Bîbî, *Salûrîname-i Turchânî*, Paris Bibliothèque Nationale nüsh. (Ancien Fonds Turc 737), var. 5.

⁸² *Hacı Bekir, Yâdigârname-i İsmâ*, Paris Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc 136, var. 33a.

Oğuz'un padişahı gâibiyetle idbariyis yakındır; Kazan'la Bayındır arasında ise bir kâh-i selâk münasebeti kurmaktadır.

III

Oğuz'un destan geleneğinde Kayılar

Reşideddin'in ve Şecere-i Terakime'de Salurlar'ın parlak devrin-den çok önceki devanî Oğuz geçerci Kayı boyundan hanları (yab-guları) sıralar (yakınyâ: bk.). Bunun Osmanlı tarihçilerinde olduğu gibi, Osmanlıların soylarına değer verme gayretinin bir neticesi olacağını tahmin edemeyiz. Böylece *DK Kitabı*'nın önsözünü - bütün olarak - Osmanlılara parânsok isteyen bir müstensih'in sonradan ek-lemiş olduğu düşünürüz. Çok sağlam bir temele dayanmadığı görü-lür. Bizim kanaatimize hikâyelerin müellifiyle bu önsözün müellifi aynı şahıstır (bu meseleye ilerde döneriz) ve o; Kayı boyunun oğuz boyları içinde özerk bir konudaki kazaatı dâha eski gelenekten almış olabilir; buna Osmanlıların geleceği hakkındaki düşünce, salta-natın kıyamete kadar devam etmesinden alınmayacağı şeklinde bir «ke-hanet», kitabın adı te'lif Osmanlı İmparatorluğu temellerinin sağlam şekilde atılmış bulundukça bir tarihte olduğuna göre, Kayı boyu hak-kındaki eski gelenek, yani bir kıyamet vermek için, fakat müstensih tarafından değil, müellifi tarafından nakledilmiştir³³.

Şecere-i Terakime'de yine Kayı boyu ile ilgili başka bir hikâye de, bu boyun geleceği hakkında Osmanlıların geleneğine yer etmiş meş-hur bir rivayettir. Bu rivayet Şecere-i Terakim'de nakledilen hikâyeye göre, Şâh Mevlâ Selçuk'un sonu Sır suyunun ayakta kalan Kayılardan Toğrul'un, düşünde göğsünden üç ağaç çıktığını, bunların yeşerip dallanıp yayıldığını görün, düşünü Miran Kâhin adlı bir biliciye anlatır. Bu düşüğe göre üç ağaç kimseye anlatma, hayırlı düşür der³⁴.

³³ Bu düşünceyi ifade eden başka bir *DK Kitabı* ile Yazıcıoğlu *Selçuknâme*'nde birbirine heimen tenaküf ile aykırıdır (bk. F. Sümer, adı geçen makale; Rossi, s. 29). Birinin ötekinden alınmış, fakat da her iki kitabın ortak bir kaynaktan geçmiş olacağı düşünülebilir; F. Sümer, a. s. 30-31. (Mevlâ Kâhin'in Bayındır boyundan ve keramet ehli bir kişi olduğu habiriyle ilgili Reşideddin'den aldıkları sonra, Osmanlı hânedanı hakkındaki kehanet vâridatı ile ilgili) son habiri verebilen Yazıcıoğlu olduğu, *DK Kitabı*'na ondan geçtiği kanaatindeyiz. (Bk. aynı makale.)

³⁴ Şecere-i Terakime, esher-i En'âr rüesi, Hümen Han adlı oğuz padişahının kızı ile evlenen arap karısından, Hümen Han'ın, Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde anla-tılır (aşağıya bk.). Bu rivayet göre Hümen Han, Osmanlıların ilk atası sayılan Mir Süleyman=Oğuz'un atasıdır.

'İyaz Turunç Hatun'a ışık olur. Hayatı bu rüya görür. (bk. not 29; bu rüya yukarda anlatılmamıştı ayndır). Düşünü Vakkas'a yordurur; Han'ın veziri Bermetle aracılığıyla Turunç Hatun'la evlenir. Bir müddet sonra 'İyaz memleketine döner. Turunç Hatun'dan doğan oğlanın adını Emir Süleyman koyarlar. Orlar vefatye «Oğuz» derlermiş, daha doğar doğmaz kerâmetler gösteren bu çocuğa bir de Oğuz adı verirler. Emir Süleyman (Oğuz) büyüdüce ancaz Selçuk'un kızıyle evlenir, amma karısı müstemanlığı kabul etmediği için geçinemezler. Oğuz bu sefer vezir Bermetle kızıyle evlenir. İddesi Tümen Han'la savaşırılar. Han bu savaşta vefat olur. Emir Süleyman'ın 6 oğlu olur; onların her birinden de 6 oğlu olmak üzere 36 torunu türer. En büyük oğlu Cemsid Han, Kaya İskatiliyle de evlenmiş. İşte bu, Oğuz Han oğlu Kayı Han'dan Cemaatların ataları türeyip çıkmışlardır.

Topkapı Oğuz Şerhi ile Süleymanî'nin kelimeleri Oğuznâme...³⁷ de de Mir Süleyman'ın aynı kişi olduğu. Bu Mir Süleyman, Yıldırım Bayezid'in şehzadesi ile aynı kişi olarak görülmüş ve oğlu Çelebi ile ilgili bu iki metinde ondan bahsederken her iki metinde de Bayezid oğlu Süleyman Çelebi'nin saltanatı içinde olduğu söylenmiş olduğuna delil olarak kullanılmıştı; bundan da Mir Süleyman ile Mir Süleymanî'nin aynı kişi olarak kabul edilmesi istenmiştir.

Enverî'nin en büyük bir bilge şahsiyeti Mî, Fâtih devrinde, Emir Süleyman, Oğuz Han'ın dedesi galençine göre Osmanlıların ilk atası diye bilinirdi. Bu isimle r. M. Oğuz bozuncu adlarını veren éponyme hanların dedesi kabul ediliyordu. Oğuz adından başka bu vasfiyle de Oğuz Han'la aynı zamanda şöhret bulmuştu. Anonim kızı red edişi, dedesiyle savaşması ve bu savaş sonunda dedesinin ölmesi gibi noktalarda da hikâyeye Oğuz Han mantabasının işlerini taşır. Öte yandan, Osman Gazi'nin dedesi hakkında kronikçilerinden bir çoğunda Süleyman Şah diye gösterilmektedir. Karşıklı Oğuz Alp adını taşıdığı rivayetini bir bizans tarihine götüyoruz. Leonides Chalkokondyles, Ertuğrul'un babasının Oğuz Alp olduğunu, dedesini de Cündüz Alp olduğunu söyler. Onun bu hikâyeye eklediği M. A. n. l., başka bir bizans kroniğinde (Georgios Kinnamos) Tugay şeklinde eksik olarak yazılmış adı, bu müellifin de bahsettiği Osmanlı hükümdar sülâlesinin atası,

⁵⁷ Gökyay, s. 33-34; R. A. Zaynıyev, «Eski Tarih, Arkeologiya ve Etno
grafya Dergisi», sayı 1, 1945-1947 (Makaleler), cilt 20; Gökyay, s. XXX.

38 Gökyay, s. 31.

50 Moravcsik Gyula, *Ungarischoturkische Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Budapest 1944, 2. Aufl. (hrsg. Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944, S. 21-25).

rivayete göre, Ertuğrul'un birvük babası yolundaki izahına dayanarak Γουζαλτης şeklindeki tanımlamayı teklif eder⁴⁰.

Görülüyor ki, gerek *DK Kışa* ile yalınlığı ve destanî üslûbu ma'lûmumuz olan iki «öğürçâm» metninde, gerekse Enverî'de geçen Emir Süleyman adı aynı mankatevî şahsiyete âiddir. Bu Süleyman, Kayı boyundan Osmanlıların geleneğinde, ba'zan Oğuz Han'la karıştırılmış, ba'zan da Osman'ın dedesi sanılmış ve Oğuz Alp diye de adlandırılmıştır; herhalde o, öğür-ostıanî geleneğinde yer tutmuş bir addır. Nitekim, yabanîia rûsû geçen destan parçalarında o, Salur Kazan ve Bayındır Han gibi öponymatler arasında anılıyor; ibârelerden birinde ayrıca Osmanlıların övme maksadiyle, amma her iki metinde de altıncı kişiler içinde yer alıyor. Bu ad Topkapı *Oğuznâme*'nin üç yerinde geçer:

«... Ulaş Salur Kazan beyler beylü, Oğuz, Emin Süleyman uğurlu Oğuz, Dedé Korkut bilgü Oğuz...» (A. 6)

«... Salur Kazan devletlü, Emin Süleyman uğurlu, Bayındır Han devletlü⁴¹...» (A. 10)

«[Tanrı]... Emin Süleyman uğurlu [vâdi uğurun versün], Bayındır Han devletlü yadî devletün versün...» (A. 21)

Risale min belâsı Oğuznâme'de 17 yerde geçer:

«[Tanrı]... Çıktı Kazan vâdigin versün, Kan olan Emir Süleyman Sultan... (?) ver...»

Hâsılı yukarıdaki bahılar bu tefsîlî destan parçasının Bayezid oğlu Süleyman zamanında, ya da oğlu olanın zaruretini ortadan kaldırıyor. Böylece sâde *DK Kışa*'nın sağıl, bundan daha archaïque bir vasıf taşıyan Topkapı *Oğuznâme*'nin dâimî yonuya geçiş zamanı olarak daha sonraki bir tarihî gösterenome bu pönden bir engel kalmıyor.

IV

Salurlar ve Bayındır Han; Salurlar ve Kanğlı-Kıpçaklar

Şecere-i Teymûr'de Salur boyunun Bayındır ili ile münasebetlerine dâir ba'zı rivayetler *DK* konusu bakımından dikkate değer. Bahadır Han; bu boyun bu esir içindeki mâceralarını şöyle anlâtır:

⁴⁰ Moravesik, *op. cit.*, s. 168; buna, Chalkandyles'in kaydına dayanarak Gündüzalp (Γουζαλτης) şeklindeki tanımlamayı daha dağır olur sanıyoruz.

⁴¹ İbn Bîbî Salûrî'nin *Yenişehir tefsîrnamesi*'deki geleneğe göre (Paris BN nüshası, var. 15b), İbn Târihî'nin *Yenişehir* Kayı boyundan bir han, hanlar hanı olunca beylerbeylik makamına geçirdiğinden bir Bayat boyunun beyi (sağ kol beylerbeyi), öteki de Bayındır boyuna (sağ kol beylerbeyi) olma kaside idi.

Şah Melik bozguna uğratıldı. Salur iline kaçtı, uzun bir zaman orada oturdu. O zamanlar İslâm gücü zayıf, Bayındır idi. Salur'dan Ögürcik adlı bir Bey çıktı, o, Bayındır Bayına tâbî olmak istemedi. 900 evlik Salur ili bu Beyin idaresine önce Samak'a vardı. Oradan da Bayındır'dan korkup göç etti. (Bu Samak aslında Şamaki midir? Öyle ise rivayet o çağda Irak gibi, Azerbaycan'da da Bayındırhanların kuvvetli bir zümre olduklarını göstermektedir)⁴²

Biz bu rivayeti, aslında tekrar üzerinde duracağımız bir mes'ele, ya'nî Akkoyunlulara *DK* destanının ilgili bakımından dikkati çekmek istiyoruz. Faruk Sümer⁴³, *DK* hikâyelerinin Doğu-Anadolu'da Akkoyunluların tahakkümü altına bulaşmaları kanaatine götüren bir vâkıa, Salur boyunca Anadolu'daki Türmenlerin tarihinde hiçbir mühim rol oynamadığını. Eğer *Secere-i Terâkime*'de bahsedilen bu Irak Bayındırhanları ile Akkoyunluların bir ilgili varsa Salur boyunun, doğrudan doğruya Anadolu tarihine tarihinde olmasa bile, bu tarihin Anadolu-öncesi zamanına, ya'nî Akkoyunluların önce Amid bölgesinde, daha sonra da kuzey-doğu Anadolu'da karşılaşmalarından önce, hâkim olarak değeri de taşıması gerekir ve kısa bir zaman için tâbî olarak Bayındırhanların tahakkümüne tâbî bir delil elde edilmiş olur. Bilindiği gibi *Secere-i Terâkime*'de Karaman idaresindeki Salurların Bayındırhanların tahakkümüne tâbî başka bir işaret yoktur. *DK Kitabı*'nda ise Salur hanları, Ögürcik Han'ın buyruğu altındaki hanlardandır. Yâ'ni, Bayındırhan ve Bayındırli - Sakırlı hanların Ögüz topluluğu ile olan bağlantıları bilinen bir şekilde münasebeti anlatan *Hacı Bektaş Veli'nin Hikâyesi*'ndeki hikra, bu eserin te'lif tarihinde ve *DK Kitabı*'nda da Salurların ögüz geleneğindeki önemini belirtmektedir.

Yine *Secere-i Terâkime*'nin Salurlar hikâyesine dönelim: ... Ögürcik idaresindeki Salur, Şamada, Bayındır ili önünden kaçtıktan sonra Yayın yayına, Ada-Kelak ve Kara-Kaş'a vardılar. Orada onları Kanlılar öldürdü. Salurlar Mangışlak'a vardılar. Kanlıların hanı Ali Tokağulu bunlara karşı yürüdü. Ögürcik oradan da kaçıp Akkoyunlu ülmesine girdi. Bu macera, *Secere-i Terâkime*'de ayrıca ilgili ilgili *DK Kitabı*'nda rasladığımız destanî nazımlar tipinde anlatılmaktadır. - Faruk Sümer, Kanlı-

⁴² *Secere...* 47a-48b

⁴³ Adnan Erzi'nin benzeri olduğu bir mesele, bu rivayet, *Hacı Bektaş Viliğetnâme-i Mevî*'nin manzûm bölümünde de vardır.

⁴⁴ *Secere...* 48b

Kıpçak'ların XII. yüzyıldan sonra müslüman olduklarına, bu tarihlerden önce, Oğuzların Sınderya ötesinde yaşadıkları çağlarda onların şimal komşuları bulunduklarına işareti ederek *DK Kitabı*'nda Demir-Yaylı Kıpçak-Malik diye bir düşman adının geçmesini bu destanlarda, Oğuzların eski yurtlarındaki kâfir Kıpçaklar'la savaşlarının bir izi sayıyor ki, bu yarıda bir görüldür. *Şerare-i Terâkime*'nin naklettiği rivâyet de, ilkin, *DK Kitabı*'na ilâh edilmiş hâdiselerin daha etraflı ifadesinden ibarettir. *DK Kitabı*, büyük kısmıyla Salur boyunun bir destanı gibi görüldüğüne göre, bu boyun tarihindeki bütün mâceraları aksettirmek üzere pek başarılıdır.

17

Oğuzların Anadolu ve Azerbaycan'da Selçuklulardan önceki akınlarına dair rivâyetler

Hacı Bektaş Vâsi *neşvî-nâmâsı*nda Oğuzlara dair bir rivâyet daha dikkatimizi çekiyor. Bu eser, aynı üslûba birbiri ardınca gelen müslüman akınlarını anlatanlarla anılır:

«Rûm fethi üç gün oldu ve mâh	Oldu fâşîdâda halife gün olar
Feth-i evvel çün ki Akkâşlar	Hzret-i Battâl Gazi yüzü mâh
Cins-i Kayser Sânuken padişah	
Gazilerle evvel mâhı açdılar	
Girü kâfir galib olup geldiler	Rûm'a suların elinden aldılar
Kaldı küffârın âlvesi bu mâh	Çöktü gâldan çıkd' Oğuz oldu'ryân
Fârs mülkini buldılar ve mâh	Çöktü bu asker çü Rûm'a yetdiler
Rûm'ı dahı bu mâhı aldılar ve mâh	Fas ilâhî fethi budur bil haber
Çünki tebdil oldu Oğuz yârken	Sındâ derâda geçdi bunlar müddeti
Gine küffâr gâlik olup geldiler	Rûm mülkini bulardan aldılar
Kaldı bir müddet bu Rûm el mülâh	Bir tevâfîden beyân geldi dile
Âl-i Selçuk'unanuz ilâhî feth	Âl-i Selçuk'dan diyem bir görklü medh» ⁴⁵

Burada, Anadolu'ya büyük Selçuk akınından önceki bir oğuz yayılışından bahsediyor. Son büyük Selçuk akınından önce, gerek Azerbaycan'a, gerek Anadolu'ya doğru bu kavmin sızmaları olmuştur⁴⁶.

⁴⁵ İstanbul, Bezmîye Kütüphanesi, M. Özden yazmaları, nr. 5, var. 54a, 54b.

⁴⁶ XI. yüzyılda Selçuklulardan önce Oğuz ve Türkmenler öh Asyada, ba'zan hanlarının idâresinde müfrez birliklerle hareket ederek, Akdenize kadar ülkeleri baştan-başta dâvâlar (Hakimî, *Asyâ-ı İslâm, Ghuzz mad.*).— İbrahim İnal ile Kutulmuş'un *Yakut* adlı esyâda bahşlarına Oğuz ve Türkmen kuvvetlerinin başında Azerbaycan'a Akkâşlılar ile *Yakut* kavmi'nin 1035'te başlamıştır (bk. *İslâm*

Daha sonraki menkıre ve destanlar bunları uzun bir devre sürmüş bir yayılma ve yansıma gibi göstermiş olacaklardır. *Câm-ı Cem-Âyîn*'in rivâyetine göre Oğuz hanlarından Tok-Temür, Me'mûn Halife zamanında Gürcistan'a ve Rum'a gazâ etmiştir⁴⁷. Akkoyunlular'ın resmî tarihi, *Kitâb-ı Dîvânü'l-İzzet*'in, menkıbevi-destânî bir giriş mahiyetindeki kısımları, Bayındır boyunun Azerbaycan'da yerleşmesini ta Muhsinî'den Pertevnâme'ye kadar götürür. *Bahru'l-ensâb* adlı başka bir menkıbevi tarih de, Bayındırhanın Azerbaycan'a ve Doğu-Anadolu'ya göçü ve yerleşilmesini aynı çağlara çıkarır⁴⁸.— Selçuk-öncesi çağlarda yayılmış olan hikâyeler *DK Kitabı*'ndaki tarihî çekirdeği bunlara itfâk edip, istila edilemeye bile- izahı çok defa güç görünen bir destânî mîhrer değişimine hâdisesini, yani Oğuzların Sır-derya kıyısında mîhrerhanının Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'daki vak'aları uygulamalarını kolaylaştırmış olacaklardır.

DK Kitabı'nın hikâyesinde Bayrek ile, Bayburt kal'esinin Ermeni hâkimi arasındaki müdâraletlere dair ora yerli halkı arasındaki bir rivâyeti anlatmış gibi emilir. Bu kal'e'nin Bayrek ile Oğuz Beyleri tarafından fethedildiğini anlatan *DK Kitabı*'nda Ermenilerin sözü geçmez. Bu itibarla, *DK Kitabı*'nin son te'lifi zamanını Ermenistan'ın artık bir devlet olarak mevcut bulunmadığı bir çağda aramaya bizi sevk eden ihtimallerden biri olarak kullanmıştık. Halk geleneğinde yine de Bayrek'in bu fethatı (E. *DK Kitabı*'nda «Parasar'ın Bayburt hisarında...» diye de anlatıldığı gibi) adlı ve Bayburt'a hükmeden Ermeni kabileleri hakkında, bu ülkenin Ermenilerden fethi çağlarının bir hikâyesi olarak anlatılmış bulunuyor. *DK Kitabı*'nda, aynı şekilde, Sırderya kıyısındaki ve Bayındırhanların iki-üç yüzyıl önce Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'daki komşularıyla savaş ve başka türlü müdâraletlerinden ibaret olan iki esash tabaka arasında hikâye edilir. Bu zamanlar daha sıkışmış kalmış olabilir.

Ansiklopedisi'nde Azerbaycan'ın Oğuz ve Selçukî ordularının mağlûb eden Oğuz-Gürcülerle savaştıkları, bu ülkenin kuzeyinde Selçukî ordularına sevketti Trabzon'a kadar ilerlediler (F. Köprülü, 29. sayfa, 10-11).

⁴⁷ Hasan b. Mahmut Bey, *Kitâb-ı Cem-Âyîn*, Ali Emiri nşr. İstanbul 1331, s. 34.

⁴⁸ Mülkrimin Halil, *Kitâb-ı Dîvânü'l-İzzet*'te *Akkoyunlular* mad.; Kırzioğlu, s. 48-50; Gökyay, s. 200-201-202.

⁴⁹ Pertev Boratav, *Kitâb-ı Dîvânü'l-İzzet*, s. 108.

DK Kitabı'nda Komnenilerle Alakoyunluların ve öteki Türkmenlerin münâsebetlerine âid izler

DK Kitabı'nda -başka vakıalar bir tarafa- epizodlardan ikisinde «Trabzon tekfuru» nun sâfil geymen⁵⁰ bu destanlarda Anadolu Türkmen zümreleriyle onların temâşâ olabildiği Komnen Devleti'nin münâsebetleri tarihinin yankuruzı uyarınca bizi sevk eder. Bu münâsebetleri Komnenlerin tarihîde kısaca gönden geçirelim:

Trabzonlular bu zamanlarda onların sadece Türkler, ba'zan Türkmenler diye bahsediyorlardı; İsmaili Alakoyunluları Amit'liler veya Amit'li Türkmenler diye ötekilerden ayırıyorlardı. Şuna da işaret edelim ki iki tarafın münâsebetleri sadece savaşlarla kalmayıp başka şekilde de gelişmiştir: Komnenler zamanca komşularının akınlarını durdurmak için türlü tedbilleri, bir anda onları kendilerine damad edinme yoluna da başvurmuşlardır.

Türkmenlerle Trabzon Rum İmparatorluğu'nun temaslarından, 1280 tarihlerinden başlayarak başlayalım. Bu tarihde İmparator Georges (1266-1280), Türkmenleri karşı bir akın çıkar ve Rum aristokrasisinin ihâneti neticesinde «İkinci» 1282'de, II. Alexis (1297-1330)'nin oğlu ve halefi II. Andronik (1282-1328) zamanında, Bayram bir ordu ile Samatos'a kadar gitti ve orada öldü. Andronik'in halefi I. Basile zamanında (1280-1300), «İkinci» (İsmailî) Demirtaş'ın oğlu Seyh Hasan 1336'da Trabzon İmparatorlarına akın eder ve mağlûp olur⁵¹.— Basile'den sonra I. İsa Han (1300-1340) (1340-1341) geçer; onun saltanatı esnâsında Trabzon İmparatorları Perhast'ye akın eder (1340) ve Amitlileri yener. 1341'de Anadolu Türkmenleri yeni bir akın yaparlar, Trabzonlular savaşlarını kaybeder, çok paraları öler, Trabzon'u Türkmenler yakarlar, yarıcını yakarlar, kol kanatları gahirde hastalık çıkar.— Bu hezimetten önce Trabzonlu İsa Han'ın ve II. Alexis'nin kızı, Ana-

⁵⁰ DK Kitabı'nda «Salur Kazan Bey'in kızı» ve 11 inci: «Salur Kazan'ın tutsak olması» beyanları bu kronik hakkında Trabzon tekfuru'nun Kazan Bey'e bir şahin bulduğu gibi olduğunu gösterir.

⁵¹ Charles Diehl - R. Gauthier - R. Taubert: *Histoire du Moyen Âge*, 1 inci kısım: *Europe orientale*, c. II, Paris 1943, s. 422.

⁵² Michael Panaretos: *Des empereurs Comnènes à Paléologues*, Sp. Lampros nşr. «Νεος Ἑλληνοισλαμικὸς Ἰνστιτούτος» 1937, s. 215-216. Bu kronik'in yazarı herhalde Trabzonlu olup XIV. yüzyılın sonlarına kadar Trabzon'da yaşamış ve Komnenlerin sarayına mensub bulundukları için XIV. yüzyılın sonlarında geçen ba'zı vak'aları anlatırken İmparatorun yarıcını yakarlar gibi ifadeleri bunu tahmin ettirir.

hutlu (= Anakutlu) kızıyla evlenir. Anna, râhibe elbisesini atarak Lazların memleketine kaçar. Amitlilerin Trabzon'u tahribinden sonra Anakutlu, Lazlar'da bir ordunun başında Trabzon'a gelip tahta çıkar. İstanbul'dan gelen II. Alexis'in oğlu, ya'nî Anna'nın amcası tahta geçmek isterse de yerli reislerle Lazlar onun gemilerini ele geçirirler ve kendisini kaptırmışlar. Aynı yıldı (1341) Amitliler yeni bir akın yaparlar, amma bir şey elde edemediler, çekilirler. İstanbul'dan gelen başka reisler 1342'de Trabzon'u ele geçirerek Anakutlu'yu boğarlar ve Michel'in oğlu III. Jean (1342-1345)'i tahta çıkarırlar. 1343'te Amitlilerin yeni bir akın günağdır. 1344'de bir çok Türk kuvvetleri Trabzon'a akın ederler. Bayburt'tan Ahi Ayne Bey, Bayburt'tan Mehmet İkeptaris (ya da İkeptaris = Rıhtâdâr?), Amitliler'den Tur Ali Bey ve Boz-Doğan onlarla birlikte Çapni (= Çepni)ler... Bunlar Trabzonluları 3 gün savuşturdular, pek çok adamlarını kaybederler ve mağlûb olmaları gerekir.

Bu arada ikinci defa Mihail yönetiminde Michel (1344-1349) tahttan iner (1349) ve yerini oğluna Lâzâr'ağâ, III. Jean Alexis (1349-1390) geçer. Bu hükümdarın bir kızı 1352 ağustosunda Amitlilerin emîri Tur Ali Bey'in oğlu Nika Bey ile evlenir⁵⁵. 1357'de Bayram'ın oğlu Hacı-Emir (Hacı Ömer? Maçka'nın oğlu ve bu bölgeyi yağma eder. Aynı yılın 22 ağustosunda imparatorun kız kardeşi ve Kutlu Bey'in karısı Maria-Basile'a Kallistrat Hatun) Trabzon'a gelir. Aynı yıl Basile'in başkası kız kardeşi, imparator Hacı-Emir (Ömer?)'e gelin gider. — Bayburt'lu bir Rum, 1360'da 300 askerle Trabzon'a akın eder, Maçka'ya girer. Rum kuvveti olan Rumlar bu kuvvettin 200 kişiyi öldürürler. Hacı-Emir'in kızı esirilir⁵⁶. — İmparator 1361'de, kronikçi Panaretos'un da belirttiğine bir kabile ile Hacı-Emir (Ömer?)'in kal'esine gider. — Aynı yıl, Bayburt'tan Ahi Ayne Bey akın eder, Golaba kal'esini kuşatır, amma bir şey elde edemez⁵⁷. Yine aynı yılda Çelebi Tâceddin'in bir ekip askeriyle Trabzon'a gelir. — Bir müddet sonra, yine Panaretos'un kaydına göre bir hey'et Kutlu Bey'i

⁵⁵ Panaretos, s. 272-273.

⁵⁶ Panaretos, s. 272-273 — (Pan. s. 1). Panaretos'un kronikinde Trabzon'a akını anlatılan Tur Ali Bey ve Bozdoğan'ın bu defa adıyla zikredildiğini söylüyor. Gerçekte, bu kronikin başka kısımlarında yer alan Fethiye'nin negirlerinde: «... Amitliler: Tur Ali Bey ve Bozdoğan...» diye de belirtilir. «... τούτου ηντος και ο ποσδοδαγης» şeklinde iki ayrı şahıs zikredilmektedir. İrf. V. Panaretos, II, 220, 268.

⁵⁷ Panaretos, s. 275.

⁵⁶ Aynı eser, s. 281.

⁵⁷ Aynı eser, s. 283.

ziyarete gider, amma Trabzon arasında salgın hastalık çıktığı haberi üzerine geri döner⁵⁸.

1365'te Emir Kulu Bey, karısı Maria-Despina Hatunla birlikte Trabzon'a gelirler ve saraya mahûl edülür.— Ertesi gün yine Panaretos'un da bulunduğu bir heyetle İmparator yaylaya çıkar; Handaka'ya kadar gider, Emir'e bir arada 4 gün geçirir⁵⁹.

1378-1379'da, Kulu-Bey, kendisi bir başbuğun Trabzon'a akın yapacağı haberini alan İmparator savunma hazırlıklarına girişir.— 1379'da kızı Eudokiyayı İsaiah Taceddin'le evlendirir⁶⁰. Aynı yılda Trabzonlular Çepnilere karşı bir sefer yaparlar, onları basarlar, bir çok Rum esirlerini kurtarırlar; Rumlardan 42 ölüye karşı Türkler 100 kişi kaybederler.

1386'da İmparatorun zemaatları Emir Taceddin ve Hacı Ömer oğlu Süleyman Bey, 12 000 kişilik bir kuvvetle Halibolia'ya girerler, amma Rumlarla savaşta mağlûp olurlar, bu arada başta Taceddin olmak üzere pek çok ölü verilerler.

Komnen'lerin istikrarından bu sığı ve askeri münasebetlerin dışında, bazı Komnenî Rum (ya da Gürcü) prens ve prenseslerinin Türk adları taşıdıklarına şüphe edilebilir. Bu sülâlenin ilk hükümdarlarından I. Jean (1185-1198)'in bir adı da Aksuh (Ak-Su?) idi⁶¹. 1330'da ölen II. Alexis'in oğlu ve halefi III. Andronik'in iki kardeşi Michel Azahar (Ak-Bağ) ve Georges Ahpugas (Ak-Boğa) adlarını taşıyorlardı; Andronik'in oğlu, çünkü bunları öldürtmüştü⁶². II. Alexis'in kızı Anna'nın bir adı da Anakutlu idi. Panaretos'un ifadesinden⁶³, Amit'li Türkenlerin göçre hücumlarından bir müddet önce şehirden uzaklaşan, bir kısmı yerli halkla Lazlara dayanarak tahta geçen ve onların desteğiyle bu müddet saltanatla kalan bu prensesin, komşuları Türkenlerle de gizli bir anlaşması olduğunu mu anlamalı mı? — Panaretos'un dediği yekarda adı geçen Ahpugas (Ak-Boğa)'ın yeğeni (kız kardeşinin kızı) bir gürcü prensesi, Gürcistan kralı David'in kızı idi ve Kulu-Bey Hatun adını taşıyordu. Bu prenses,

⁵⁸ Panaretos, s. 284-285.

⁵⁹ Aynı eser, s. 286.

⁶⁰ Aynı eser, s. 290.

⁶¹ Aynı eser, s. 290-291.

⁶² Aynı eser, s. 266.— Kr. Ananias, II, s. 74; bu yazar Aksuh adının türk aslından olması ihtimaline karşı olarak, III. İsayı ile yaşamış; İranlı veya türk aslından olması muhtemel Bizans başbakanı ile birinin adı da Aksuhos idi.

⁶³ Ch. Diehl, R. Guiraud, *Le monde byzantin*, s. 424.

⁶⁴ Panaretos, s. 273-274.

Kommenli prenslerden Andronik'in nişanlısı idi, o ölünce kardeşi Manuel'le evlendi ve Eudokia adını aldı⁶⁵.

Kommenlerin, komşu Türk beylerini damat edinme tedbirlerinin, onların akınlarına karşı tam bir güvenlik sağlamadığını Trabzon İmparatorluğu tarihinin bazı mihallerinden yukarıda verdiğimiz özet kolayca anlatır. Bununla beraber bu iki düşman cephe arasında zaman zaman iyi münasebetler, karşılıklı ziyaretler ve bunların neticesi olarak da her halde türlü kültür alış verişleri eksik olmamıştır. Rum prens ve prenseslerinin Türk edhâr adamları buna bir delildir. Öte yandan da, galiba, müslüman beyler kendilerine gelen rum prenseslerinin dinlerini muhafaza etmelerine muktedir olmuşlardır.

Akkoyunlularla Akşar 1387 emirlerinin Trabzon'dan kız almaları daha sonra da devam etmiştir. Fahrüddin Kutlu Bey'in karısı gibi, oğlu ve Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman'ın karısı da Komnenlerden bir prenses, III. Manuel (1390-1417)'in kız kardeşi idi⁶⁶. — 1421 yıllarında bu Manuel'in oğlu IV. Alexis (1417-1429), kızlarından birini Karakoyunlu beyi Cihanşah'a verdi⁶⁷. Nihayet IV. Alexis'in oğlu, IV. İsa (1429-1458), İsa Theodora⁶⁸'yı Akkoyunluların büyük padişahı Uzun Hasan'a verdi. 1458'den imparatorluğun sonuna (1462) kadar Uzun Hasan'ın üyesi David'in de yeğeni olan karısı dolayısıyla Uzun Hasan'ın, asisterek İzzettin olan Fâtih'e karşı Komnen devletinin menfaatinin korunma hareketindeki gayretleri ma'lumdur.

Kommenlerin tarihinde Jean komnenus bakımından cihkaté değer bir nokta da, politikı savayışına katılan ve ba'zan tahtı ele geçirecek kadar celâdet gösteren biran tiplerinin bulunmasıdır. Daha 1285'te II. Jean'ın üvey kardeşi ve Cansü kraliçesi Roussedan'ın kızı Theodora, kısa bir zaman için imparatorluk tahtına çıkmıştı. Daha sonra I. Basile'in karısı ve Bizans imparatoru III. Andronik Paleolog'un gayr-i meşrû kızı Irene, rakibi ve Trabzon kralı başka bir Irene'i uzaklaş-

⁶⁵ Panaretos, s. 289. — "Panaretos'un kronikası başından sonuna kadar bana okuyup tercüme etmek lütfunu esirgemeyen Anı ve Kozavenk'teki kilise tahtı Mihail Svoros'a burada teşekkürlerimi tekrar etmeği bir işten kurtulmuşum.

Kırzioğlu (*Dede Korkut hikâyeleri*, s. 13). Anı ve Kozavenk'teki kilise kitâbelerinde (1215 ve 1220 tarihlerinin âid), Korlu-Hatun, Ak-Buga, Mama-Hatun, Kurd gibi Türkçe Hristiyan adlarına rastlanıldığını kayd ediyor.

⁶⁶ Ch. Diehl, R. Guhmann, *Aynı eser*, s. 423.

⁶⁷ Aynı eser, s. 427.

⁶⁸ Aynı yer. — Bundan başka *Byzantinische Zeitschrift*, XXII (1913), s. 88'de Charles Diehl'in makalesi — bk. — Diehl bu imparatorlukta Uzun Hasan'ın Komnenli karısının adının, birçokları tahmin ettikleri gibi, Katherine değil Theodora olduğunu açıklıyor.

tırmak suretiyle yine Hâsa bir zaman imparatorluk tahtında oturdu; Basile kilisenin kanunlarını hiçe sayarak meşru' karısını bırakmış ve Trabzonlu Irene ile evlenmişti⁶⁹. — Anna Anakutlu'nu maceralarını ve feci' âkıbetini yukarıda anlattık.

Türkmenler, sosyal görüşleri ve hayat anlayışlarıyla bu gibi erkek davranışlı kadınları yadırgamamış olmalıdırlar. Nitekim Akkoyunluların tarihinde de, adlları türk olon, yabancı olsun, politikaya karışmış kadınlar vardır. Uzun-Hasan'ın annesi Sara Hatun⁷⁰, oğlunun politika faaliyetini desteklemekten geri kalmamış, bilhassa Fâtih'i Komnenlere karşı çıktığı kütühat plânlardan vaz geçirmek hususunda epiy gayret göstermişti⁷¹. Theodora Despina Hatun da, herhalde, Uzun-Hasan'ın Komnenlere yakınlık politikasında oldukça âmil olmuştur. Uzun Hasan'ın ölümü 1459'da Fâtih'ten taleplerde ulunurken Kapadokya bölgesini Despina Hatun'la çeyizi olarak geri istiyorlardı⁷². — Uzun Hasan, Komnenli prensin dinine saygı göstermiştir; gelin alayı Akkoyunlu hükümdarının yurduna papasların da katıldığı bir kafilâ ile gelmişti. Despina Hatun'un ölümüne kadar hristiyan kaldığı anlaşılıyor; zannedi, Barbareo'nun kaydına göre, Diyarbekir'de bir kiliseye gömülmüştür⁷³. Uzun Hasan'ın türk karısı Selçuk Şah Hatun da, kocası ölümünde nüfuzu olan bir kadındı⁷⁴. Gerek o, gerek kaynanası Sara Hatun, kuzey-doğu Anadolu bölgesinde vakıflar bırakmışlardır⁷⁵.

DK Kitabı'nın Hun-Turan epizodunda vak'ı, ekahramanın, kızını aldığı kâfir beyi ile münasebetine bağına bağlanan iki taraf arasında düşmanca münasebetlerin devam etmesi ve yabancı kızın oğuz kahramanına, düşman tarafın babası bulunuşuna halde, bağlılık göstermesi diye ifade edebileceğimiz bir tem. arbabında gelişir. Komnenler'in komşu Türk ve Türkmen beylikleriyle münasebetleri tarihinde de bu destanı vâkıya uyan erkek ve kadın şahısları buluyoruz. Yukarıda, Komnenlerin, kendilerine karşı savaşla başını bile kaybeden damatlarına rasladık.

⁶⁹ Ch. Diehl, R. Grousset, *aynı eser*, s. 154.

⁷⁰ Minorsky'ya göre *Uzun Perce au XV. s. siècle entre le Turque et Venise*, Paris 1933, s. 6, not 10) Sara Hatun'un komnebli olduğu dair Hammer'in faraziyesi mesnetsizdir. O, herhalde Diyarbekir bölgesi ârâmı hristiyanlarından idi; Sarah adı bu zümre hristiyanları arasında yaygındır.

⁷¹ Minorsky, *aynı eser*, s. 9. Tı: Babinger, *Kaiserzeit II*, Paris 1954, s. 233.

⁷² Babinger, *aynı eser*, s. 229.

⁷³ Minorsky, *aynı eser*, s. 8.

⁷⁴ Aynı yer.

⁷⁵ Abdürrahim Şerif, *İslahat Kitabeleri*, İstanbul, 1932, s. 79.

Mükrimin Halil İsmâ'î'nin *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Akkoyunlular* maddesinde muhtevvâta hulâsa ettiği *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin bir kaydına göre, Tur-Âli Bey, Duharlı Yusuf Bey'in intikamını almak için Trabzon'a akın etmiş, Komnenleri bozguna uğratarak bir prenseslerini esir etmiş... Komnenlerin bu bozguna, acaba Panaretos'ta Tur-Âli Bey'in adı anılmaksızın Amitlilerin baskını olarak anlatılan ve şehrin yakılmasıyla sonuçlanan bozguna mıdır? Yoksa ayrı bir olay mıdır? *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin incelenmesi ve başka kaynaklarla karşılaştırılması belli bu soruları cevaplandıracaktır. Panaretos'ta, Komnenli bir prensesin Türkmenlere esir düştüğüne dair bir kayıt yoktur. Belki de *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin rivâyeti, Tur-Âli Bey'in akınlariyle Komnen prensesinin onun uğluna gelin gitmesi olayının bir hikâyeleşme seyrinde aldığı şekildedir.

Trabzon'da tesbit edilmiş bir halde rivâyeti var ki, Tur-Âli Bey'in (yahut da DK hikâyesindeki Kan-Turak'ın) Komnenler ülkesine yaptığı akının uzaktan bir habırlanması olabilir. Bu hikâyeye göre, Trabzon'un adı eskiden Burşid-Âbâd idi. Burşidleri Koroğlu gibi bir kahraman gelerek halka «gacâatını âdâ etmek için» sikkenin turasını parmağıyle silmiş; ona Tura Bozan diye ad koymuşlar. Memleketin adı da böyle kalmış. Kırzioğlu, kitabında bu hikâyenin bugün yaşıyan bir variante'ın da naklediyor. Buna göre bu kahraman Yukarı-Eller'den, ya'nî Erzurum, Erzurum'dan gelmiş imiş; haraç olarak verilen paraları turasını parmağıyle silmesi üzerine ona bu lâkab verilmiş. Şeklinde önce hüküm altına geçip Tura-bozan adını almış.— Buna benzer bir hikâye Koroğlu rivâyetlerinde Demircioğlu hakkında anlatılır⁷⁶; aynı motif Avrupa folklorunda da vardır⁷⁸. Bununla beraber, gelecekte Trabzon adındaki halk etimolojisinin meydana gelişinde, Tur-Âli Bey veya Kan-Turak'ya dair hikâyelerin sonradan unutulmuş bir takım epizodlarının bir etkisi olduğu düşünülebilir; Turak isminin «turan» kelimesinden kunda bir payı olabilir.

Şuna da işaret edilmeli: Trabzon ilçesinde, Vakf-ı Kebir'e bağlı Turali adında iki, Tur-Âli-Uşağı adında da bir köy vardır⁷⁹.

Topkapı Oğuznâmesi'nde (faksimile sayfa 47—49) Kan-Turak'dan şu şekilde bahsedilir: «Biz, Kanı kelimeler. R. N. Edgüer ile O. Ş. Gök-yay'dan farklı okuyoruz.»

⁷⁶ Şakir Şevket, *Türkân-ı İslâm*, İstanbul 1931=1932, I, s. 14; Kırzioğlu, *Dede Korkut oğuznâmeleri*, s. 113.

⁷⁷ Pertev Naili (Berkes), *Koroğlu destanı*, İstanbul 1931, s. 25, 30, 45, 246.

⁷⁸ Aynı eser, s. 45.

⁷⁹ *Türkiye'de meskûn yerler rehberi*, İçişler Bakanlığı nşr. c. II, s. 1078.

«... Kahrn Oğuz tabirinden kalkub dünya, kırk yigidin yanına salan, kanlu kâfir ellerine alkan, kaynar akar sal (?) (JL) ırmakların geçen, garıphk ellere gafil düşen, arslanla boğasan, buğrasın, güreşçisin öldüren, otuz dokuz yigidin kanın alan, edik Oğuz'da ad koyan, sarı donlu Selcen Kadını olan Kanlı Koca oğlu Kan-Turalu...»

Bu parçada iki yek'aya telmih var ki, Kan-Turalı hikâyesinin *DK Kitabı*'ndakinden farklı bir varyantının varlığını haber veriyor:

1) *DK Kitabı*'nda, Kan-Turalı Trabzon şehrinde, Selcen Hatunu almak için koşulan partıları yerine gelmek üzere arslan, boğa ve buğa ile savaşıyor. Orada, güreşçiyi yarmaktan ibâret dördüncü bir imtihanın sözü geçmez. Lândan anlıyoruz ki Topkapı *Oğuznâmesi*'ndeki metne esas olan başka bir rivâyette Kan-Turalı'nın Selcen Hatunu almak için bir de kâfir beyinin pehlivani ile savaşı anlatılmıştır.

2) *DK Kitabı*'nda Kan-Turalı'nın otuz dokuz yigidin kanını alması»ndan da söz edilmez. Topkapı *Oğuznâmesi*'ndeki bu telmih de, belki, kahramanın eylemlerinin kâhiller tarafından öldürüldüğünü anlatan farklı bir rivâyetin varlığına işarettir. Yoksa burada, Kan-Turalı'dan önce kağıtına Hen yigidi'nin (*DK Kitabı*'na göre 32 yigit) intikamını mı kastediyor. TP-yahut da, *Altın Aslan Döğdöğ*'de anlatılan ve Tur-Ali Bey'in Emirli çirretü beğ'in intikamını almak için yaptığı akınla ilgili bir rivâyetin izini mi arıyoruz? Bu sorulara kesin olarak cevap vermek güçtür.

DK hikâyeleriyle alkoyunluların ilgili ve *DK Kitabı*'nın te'lifi meseleleri bakımından önemli saydığımız bir noktaya daha işaret edelim:

DK Kitabı'ndaki hikâyelerden bir kısmında -Oğuzların dış düşmanları ile savaştıkları ve iç Oğuzlar Taş Uğuzan kavgasını anlatanlarda- bir vesile düğünlüyüp, ve her birinin ölü işlerini sayıp döken destanî klişeler halinde Oğuz beylerkânı adları sıralanır; bunlar, *Şecere-i Terâkime*'de de adlarına rasledigimiz éponyme'lerdir. Beylerin ve hanların bu yolla anılması, çoğu onların savaşa katılmaları anlatılırken, bazı da başka vesilelerle olur. Bazı hikâyelerde ise, kahramanın Salur Kozan'a nisbeti üzerinde durulur. Topkapı *Oğuznâmesi*'nde de bu destanî klişelerden bazılarına rastlıyoruz. Biz, bu éponyme beylerin tavsif klişeleri, ve onlar içindaki Kaman'a nisbet ifade eden ibareleri, pek az değişiklikle yeni şahıslara ve partılara uygulanmış, aslında Oğuzların Kuz-değiz kuzey sınırlı yurdlarından getirdikleri hazır kalıplar sayıyoruz. *DK* metinlerinde bu arcaşige ve açıklanması en çetin olan parçalar bunlardır.

Derse Han, Del Damarı ve Kan-Turalı epizodlarında, asıl kahramanları dışında, Oğuz bey ve hanlarının bu klişe-tavsifleri geçmez.

Bu üç hikâyenin künyesini inceleyince bunlara sâdece bir ihmal veya unutmaya olarak izah edilebileceği görünüyordu. — Nitekim, Derse Han hikâyesinin başında hazır bir vesile bile vardır: Bayındır Han'ın meclisi anlatılmaktadır, amma, Bayındır Han anılan beylerden ise isim anılmadan söz edilip geçilmiştir. Deli Dursun hikâyesinde de hiç bir éponyme yoktur. Kırk, Kan-Turalı hikâyesinde, herhangi bir vesile ile, hattâ mâceranın sonlarında, Kan-Turalı ile nişanlısı büyük bir kâfir kuvvetinin başına, uğradıkları ve başları bunlu kaldığı bir sırada, Kan-Turalı'nın anısıyla babesinin gelmişliği görülür, amma Oğuz Beylerinden hiç bir soru çıkmaz.

Bundan başka, fıkhat edilecek olursa, bu üç hikâyenin kahramanları öteki epizodlarda da herhangi bir vesile ile zikredilmiş değildir. *Şecere-i Terâkî*'de de onların adlarını taslamayız; bu kitabın sonuna eklenmiş bir kârada, Oğuz'da da salmış, beylik etmiş kadınlara âid listede, Salur Hanın yer alınmadığı.

Bu üç hikâye, *DK Khabr*'nın öteki epizodlarından, bu bakıma ayrı bir grup teşkil ediyor. Onları, Oğuzların Anadolu-öncesi destanlarında bulunmayan, bu destan geleneğine sonradan eklenmiş epizodlar saymak yanlış olmaz sanıyorduk. Bu zikra, Kan-Turalı hikâyesini Akkoyunlular ile Karamanlılarla komutan ve savaş münasebetlerinin destanî bir hadesiyle geçen bir intazamı destekliyecek yeni bir delil olabilir. Bu vesile ile şuna da işaret edelim ki Kan-Turalı'nın künyesi «Kank Kacık» değildir; bilindiği gibi Kank bir oğuz éponyme'i değildir. Bu da onun mâcerasını, *DK Khabr*'nda Anadolu-öncesi oğuz geleneğinin bazı unsurlarını taşıdığından Salur Kazan ile başka oğuz éponyme'leriyle telâf ettiği hikâyesinden ayrılan bir noktadır.

VII

Sonuçlar-1. Kitap'ın te'lif tarihi.

DK Khabr'ın intazamı çok ceta bir tes tarihî ana ve coğrafi sahaya saplanıp kalmıştır. Unutmamalıyız ki bu metin, bir destan te'lifidir; böyle olarak onun içindeki unsurlarda zaman, mekân ve kaynak birliği aranmamalı. Araştırmaların bugünkü durumuna göre, ve yukardaki incelemelerimizin sonucu olarak on bu destanlarda tarihî iki ana-tabaka görüyoruz:

1) Oğuzların eski vatanları olan İran-İrak bölgesindeki komşularıyla, Peçenekler ve Kıpçaklarla münasebetleri ve münasebetleri. — Bununla ilgili epizodlar Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden önce Salur

Kazan'ın adı etrafında ve Salur boyunun bir destanı halinde teşekkül etmiş, oğuz boylarıyla birlikte Anadolu'ya göç etmiş, onların bu yeni yurtlarında, eski düşmanlarının yerini Gürcülere ve Abhazlara bırakarak, yeni savaş ve komşuluk münasebetine ine uygulanmıştır.

2) XIII. yüzyıl ortularından başlayarak Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'da Gürcülerin, Abhazların ve Hıvasız Trabzon Rumlarının yurtlarına Türkmen, Türkelilerin ve daha çok Akkoyunluların akınları ve bu kavimlerle türlü komşuluk münasebetleri.— Bunlar Bayındır Han'ın adı etrafında toplanmış, Salur Kazan Hanları Bayındır'ın damadı gösterilmek suretiyle Salur boyunun destanı, Bayındır - Akkoyunlu destanıyla toplanmıştır. Bu kaynaşmayı başaran destancı müellif ya Salur boyundandır, yahut da malumatesinin mühim bir kısmını bu boya mensup eserlerin rivâyetlerinden almıştır. Böyle bir faraziye, *DK Kitabı*'ndaki Salur Kazan'ın yazıyazı durumunu da izah eder.

Salur boya, F. Sâmer'in belirttiği gibi, XII-XV. yüzyıllar arası Anadolu Türkmen tarihinde mühim bir rol oynamamış olsa bile, her halde hâkim boylara boyuna altında ve mühim bir nisbette mevcut bulunmuştu. Anadolu topraklarında bu boya ilgili adlara ve éponym'lere (Salur, Karı, Ulas, Güne, Arslan, Uruz, v. b.) raslıyoruz⁸⁰.— İçerde XVI. yüzyıl Ulaş adlı bir boyun Salur ve Bayındır adlı iki kola bölündüğünü Faruk Sâmer, Anadolu'daki oğuz boylarına âid yayımladığı bir vesikada tesbit etmiştir⁸¹. Demek ki bu yüzyılda bile der bir sahada en az bir Bayındır - Salur birliği vücut bulmuştur. Biliyoruz ki, *Gün ve Tarihinde* böyle bir birlikten hiç bahsedilmediği halde, *DK Kitabı*'nda Hama-nan Bayındır, İç-Oğuzla Taş-Oğuz konfederasyonunun başı, aynı zamanda da Ulaş oğlu Salur Kazan'ın (yani İç-Oğuz topluluğunun boylerbeyinin) kaynatasıdır.

DK Kitabı'nda zikri olarak görülen ve *Kitab-ı Diyarbekriye*'den ve *Salur* adlı esere son daha eski bir yere kitabından naklen XVI. yüzyıl sonlarında telif edilmiş *Taht-ı İlahî* başlıklı bir eserde verilen bilgilerden⁸² öğrendiğimize göre malum Bayındır boyunun da, son Akkoyunlu İmparatorluğu'na mağdure getirilmeden asırlar önce ilk atalarının bir imparatorluk ülkesinde, kâhirlilerin (Gürcülerin) elinden alıp yurt edindikleri anlatılır. Hemen gelenekleri vardı. Ak-

⁸⁰ Aynı eserde bu boylara bk.

⁸¹ Faruk Sâmer, *Türk Tarihini Araştırma İçin* adlı makale; aynı yazar, *XVI ncı asırda Anadolu ve Suriye'de Üçüncü Oğuz boylarına mensup teşekküller*, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1931, sayı 2-4.

⁸² Gökyazı, s. 200-201, 202.

koyunluların, Uzun-Hasan zamanında yemekte olan resmi tarihlerinin menkabevi hikâyeler niteliğinde olan hikâyesindeki geçereye göre devletin kurucusu Kara-Yülük Osman (1402-1423), ellinci göbekte Oğuz Han'a ulaştırılır. Osman'ın yirminci atası Burçak'un Muhammed Peygamber ile çağdaş olduğu, a tarihte bu han'ın Türkistan'dan Kıpçak ülkesine, oradan da Afrân'a geldiği, Gönye-Deniz kenarında oturduğu, Osman'ın on üçüncü atası Şakir'in, Halife Me'mûn zamanında (813-833) Ahıra salesini (bu salesin adı *DK Kitabı*'nda da anılır) Gürcülerden fethettiği anlatılır⁸³. Bu fâtûhatın aynı tarihlerde ve aynı bölgelerde Akkoyunluların ataları olan oğuz zümreleri tarafından başarıldığı belgelere kesin olarak atfet edilemese bile, aynı yerlerde benzer hikâyelerin *DK Kitabı*'nda da Korkut Ata'nın zuhuru tarihi sayılan «Muhammed Peygamber zamanına yakın» bir çağda geçmiş olduğunun anılması, Akkoyunluların resmi tarihindeki menkabelelerle *DK* destanları arasında dikkati çeken bir uygunluk noktasıdır.

Büyük'l-ensâb'den naklen Bayburlu Hasan'ın *Tevârih-i cihân*'ındaki rivâyetlere, Bayındır Han'ın zamanı halkındaki birbirini tutmayan ifade (baş tarafta onun, bir Peygamber'den as sonra Horasan'dan Azerbaycan'a ve Doğu-Armâniya'ya geçtiği ifade edildiği halde, daha aşağıda onun bu ülkelerdeki fâtûhat Muhammed Peygamber'in zuhuru sıralamasında önce geçildiği bir tarafta, bu geleniği ile daha büyük bir benzerlik taşıyor. Bayındır Han, Bayburlu Han'ın veziri diye anılır. Korkut Ata da onun çağdaş ve Oğuzlarda ulanîyetin mürşidi kabul edilir. — E. Zeki Velidi Togan, oğuz destanlarında Bayındır-Salur birliğini ifade eden «Anadolu geleniği» denişimini taşır. Rivâyetin son kısmı ise, Bayındır Kazan-Korkut mensupelerini bir bütün halinde eritmiş Akkoyunlu devleti gule geçirir tarzda ifadesini vermektedir. Melek, Bayındır Han'ın çağdaş oğuz ulularından ve onların Peygamber'in buluşmalarının bilginliğinden, «sonra Bayındır Han'ın evlâdından Uzun-Hasan menâfili Kazan padişah olduğunda İslâm dîni Acem'de buluştu» dedi...»⁸⁴ diye Akkoyunluların tarihine geçer⁸⁵.

⁸³ Mükrimin Heli Yuang'in *İslâm Ansiklopedisi*ndeki *Akkoyunlular* mad. no 56. — Kıratoglu, *Dede Korkut ağucânnâmesi*, s. 36-42. — Zeki Velidi Togan'ın *İslâm Ansiklopedisi*'nde Azerbaycan mad. no 56.

⁸⁴ Gökyay, s. 30-31, 33-34. — Bayburlu Hasan'ın «Büyükdürlere âid rivâyetlerini şu şekilde anlatıyor: «Tebrikat Şam Kaşık...» diye Kazan Han'ın oğlu Hudâ-bende'nin «Azeri'dir. Tebrikat Şam Kaşık...» diye Meşhur kavim idi». Görülüyor ki, Bayburlu tarihçi de Oğuz ve Kazan Destanları Uzun Han'ı karıştırmıştır. Bu iki şahsın birbirine karıştırılması, «Anadolu ve Azerbaycan'da, Salur Kazan'ın ön planda alınarak oğuz destanları yazılacak geleneğindeki bir olgusu» olması mümkündür.

Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayındır aslına gözönünde tutulursa *DK Kitâbı*'nda anılan ve Oğuzların Burda -hanı Bayındır zamanındaki geniş yayılma merkezleri -veya merkezle dâir kısa telmihler- bu destanların en son şekliyle hangi tarihî hadiselerden ilham aldığını izah bakımından bir mâna taşır. *DK Kitâbı*'nda, Bayındır Han buyruğu altında bir hân gösterilen Sâkur Kan'ın işlerini anan bir parçada onun fütûhatının Urman denizine kadar indiğine işaret edilmiştir. Başka kabiranın başını (Mâni arasında da Mardin ve Âmid şehirlerinin anışı gelir) (Bu son kısmın bir zaman Akkoyunlu Devletinin merkezi bulunduğu da hatırlanır), *Yerkapı Oğuznâmesi*'nde, Kazan Bey'in Kulla Horasan'da hadîs ettiği kadar bahsedilir. Bütün bunlar bizi batıya doğru, öncey-dogru (Horasan'a, kuzeyde Kafkas dağlarına, Gürcü ve Abhaz memleketlerine, Trabzon-Rum krallığına, güneyde Fırat havzasına, Mısır'a, *Değirah*'in içine alarak Umman denizine kadar yapılmış bir separetler gibi ve bu ülkelerde uzun zaman oturup kalınmış olan bu akınlar topluluğu dalgalar halinde tekrarlanarak ve bir kere daha yayılmaya çalışmış gibi sınırlandırılmış bir Oğuz-Türkmen zamanının devamını gösteriyor. Bu destan hangi hâlede olup yaşıyor? Yaşıyor. Çünkü onun bütün destanî mîlâdını dilo gösteriyor. Aynı zamanda bu tutulur malzemenin, son ilham kaynağı olan hadiselerin ve bu peşin tarihe âid olması tabiidir. *DK Kitâbı*'nın son kısmındaki ilhamî mahtevâyâ uygun en son tarihî hadiseler de, belli bir coğrafî alan üzerinde Akkoyunlu Devletinin tarihiyle görülmektedir. Bütün bu ya milletlerinin halk destanlarında olduğu gibi, burada da bu tarihî ve mitoloji hâtıralarının, eponyme kahramanların veya tarihî şahısların, yeni bir coğrafî sahada ve yeni vâkıfınan yansıması pek tabiidir.

DK Kitâbı'nda da, yukarıda belirtildiği gibi tabakanın destanî muhtevâsını taşıyan bu anlatıların, ayrıca bu tabakaları karşılayan tarihî olaylardan ve şahıslardan ibaret bir coğrafî tîpî edemeyiz. Bu malzemenin içine katılarak Oğuzlara ve başka milletlerde, bu destanların dışında da yazılan ve gelişen bu tîpî folklorik temler ve

Bu vesile ile, Akkoyunlu Tür. Ali bey'in gençliğinde aldığı bir maiyetinde Suriye'ye seferini hatırlayan (bk. H. Kuran, *eslem-i Kurânî* adlı madde); Kuran, Türkiye Kurân'ının dağıtımından önceki Devri (bk. Mirza Bala, adı geçen mektubun naklâtı) hakkında da, bu tîpî anlatıların Kuran ile karısı Burla'nın meşhurları, Tebriz'deki Kuran'ın dağıtımından önceki Devri ile bağlantıyı sağlıyordu: Burla Hakan'ın anlatıların hatırlanması (bk. H. Kuran, *eslem-i Kurânî* adlı madde) ve *Şepere-i Tarâkîme*'de «Bey-i Kurân'ın Burla Hakan'ın» diye anlatıldığı (bk. H. Kuran, *eslem-i Kurânî* adlı madde) 109-110.

motifler, bu arada Oğuzların yayıldıkları yerlerde eski sâkinlerine veya komşularına âfid olanlar ve Oğuzların Anadolu'ya olsun, Anadolu'ya olsun, Büyük Selçuklu zamanından önceki sâhibi olduğu takdirde sızmalarından kalma tarihî hâminlerde de bulunmuş olabilir. Bunların hepsini, araştırmaların bugünkü durumu göre, kesin olarak aydın edip gösterememek bile, ilerdeki incelemeler elbette bir tegana meydana çıkaracaktır.

DK Kitabı'na bu konuları destanlar, destanlar, destanlar... den ne anladığınızı, bu işleri bu nazım şekli bulduğunuz, daha sonraki makalelerimizden birinde açıklarız. Şimdilik şunu söyleyelim ki, DK Kitabı'nda bir destan değil de birkaç kitap yazmış, aynı bir yazar, daha önce konuları, ideolojisi, fikir ve inanları bulmuş, fakat sözlü gelenekte yaşamadığı olan birer epikoslarımız. Bu işi yaptırmış, bu iş için şüphesiz bel mükimdir: hamur buluzmuş, fakat bir çok klişe ifadeyi de kullanmış, ama bu bütün bunları -az veya çok- kendi şahsiyetinden bir şey katmış, bir ilâf etmiş, bu plâna göre ilâf etmiş yazıya geçirmiştir; ve bu ilâf DK Kitabı'ndan Markuk'ın ilâfından başka Şâfe-i Oğuzân (veya ekvâli) nushasında da bulduğu ilâflardan başka Kızan Beg ve gayri) adını taşıyan ilâf ve ilâflara tabiidir.

Bu işi yapar mısın. Bir kitabı dilimle yazmış kitabı te'lif ettiği tarih hakkında ilgilen, bütün ilahia

Bir çok araştırmacı bu konuda, T. K. Kırımlı'nın son te'lifi mes'alesi ile, bu kitabda zikredilmiş olan hikayelerin topekkülû ve içlerindeki vak'aları göçüğü ve bu meselesinin cihânî bir işiymişlerdir. Bu soru üzerinde yapılmış araştırmaları kullanan yazarlar olmayıu bu'nları Gök-yakın ve Hırsal'da kullanan bir işiymişlerdir bulacaktır.

Sosyalizm bu mertebede fikir toyan edildikten Prof. Rossi, XV. yüzyıl İngiltere, Fr. Habs. Sınarı, 18. Y. yüzyılın ikinci yarısını te'vil (Fr. fikirlerin e'dgini) tarih olarak kabul ediyorlar, fakat bu karardaki esas yanlışlığına nazikçe açıklanmış.

Yüce milletimiz, Atatürk'ün önderliğinde, biz de F. Sümer'in düşünceleriyle birlikte, Atatürk'ün vasiyeti tarihlerinin, Sırderya kenarındaki Akkoyunlu ve diğer yörelerde Türkmen devletinin siyasi, iktisadi ve kültürel hayatına kaynaklık etmesi için kâfi bir zamanın geçmesiyle beraber, bu tarih, destan ve şairi hayatın gelecekteki yaşantılarına yarar. Ayrıca Uzun Hasan devri, yani Osmanlı sultanlığı ile uygarlık elverişli kültür gelişmesi günlerini, Osmanlı sultanlığı ile bu hükümdar Akkoyunlu Türkmen devletinin, Osmanlı devri ile 1834 Müstahatın ve siyasi bir-

lîgîn gerçekteleştîgî bir ânı temsil eden, *DE Kıtâbı'nın* - elimizdeki şekliyle - telif tarihi olarak Uzun Hasan'ın saltanat yıllarını (1453-1478) göstermek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Bundan başka bir hikâse mukaddime-i fî hikâyelerin aynı kaleminden çıktığını savıruruz. Destan anlatımı - açık bir ifade kullanmadan - Bayındır Devlet'in yücelti aldığı Sübozân, Osmanoğulları Devleti'nin hıyâmeti kadar ihtişamı içinde bir kehânette (bu kehânet, ister F. Sümer'in söylediği gibi, *DE Kıtâbı'nın* Yamacıoğlu'ndan geçmiş olsun, ister s3.11 ve 12 numaralı başka mühterik kaynaklardan geçmiş olsun) bulunmasını istediği, imzalar dağları, Allah'ın Uzun Hasan ile Osmanlı padişahının hükümdarlık zamanlarını kesin olarak çizilmediği bir bölgede ve tarihî esayiş kelime ile ifade olmasın kolayca düşünülebilir. Fâzîlî'nin, Uzun Hasan'ın mevlânâ edîbiyatı sopra, onun etrafında toplanmış pek çok bagır, yazar ve mütefakkar gibi Osmanlı ülkesine getirdiği de mevlânâ edîbiyatı, *DE Kıtâbı'nın* yazarı bilâhikamiyen yazarı, oğuz destânını bu son peşîyle telif ve t3.111 işlerken, oğuz aslından ve bu kavmin din ve ahlakı ile ilgili bir hikâse *DE Kıtâbı'nın* birden gürûnunu idare etmiş olur.